

Lunds universitet
Historiska institutionen
HIS KO1
Eva Helen Ulvros
Maria Karlsson
7 januari 2014 Lund

Minnen från Förintelsen

Alexander Gerdtham

Innehållsförteckning

Inledning.....	s. 3-12
Detaljbelysningar.....	s. 4
Forskningsöversikt.....	s. 4-6
Syfte och Frågeställning.....	s. 7-8
Metod och källmaterial.....	s. 8-10
Teori: Minnesforskning om Förintelsen.....	s. 11-12
Historisk bakgrund.....	s. 13-19
Judefrågan.....	s. 13-14
Koncentrations- och förintelselägren.....	s. 14-17
Lägerfångar och lägervakter i Auschwitz och Treblinka.....	s. 17-19
Den empiriska undersökningen.....	s. 20-42
”Statsfienderna”.....	s. 20-25
”En kuslig samhörighet”.....	s. 25-34
”Den illvillige, den likgiltige och den medlidsamme”.....	s. 34-40
Sammanfattning.....	s. 41-43
Käll- och litteraturförteckning.....	s. 44-45

Inledning

Det är någonting fascinerande med Förintelsen. Möjligen grundar sig fascinationen i den ofantliga kvantiteten av offer eller just inom den individuella förstörelsen. Kanske är det också de följdfrågor som genom psykologi och filosofi får oss själva att undra *vilka vi* hade varit under påfrestande omständigheter. Eller kan det vara så att fascinationen återfinns i det otänkbara. Det som aldrig borde ha hänt den där vårdagen 1943 då en pojke hamnade mitt i Förintelsen. Ovetande om att just *han* skulle bli en efterkrigstidens ”överlevare” och ovetande om de kommande fasorna som skulle bli *hans* Förintelse. Även om inte denne pojkes upplevelser skulle bli utmärkande i relation till andra överlevares skulle dock hans egna reflektioner till upplevelserna bli det. Trots det trauma som skulle följa honom resten av livet skulle *han* tillskillnad från många andra vägra acceptera att de tjänstgörande i Sobibór hade haft en ”medfödd ondska”. Han menar istället att det var omständigheterna som hade gjort ”vanliga män” till Förintelsens underhuggare, *förövarna*. Även om hans insikt är i minoritet ger den en upprinnelse till ”grubbel”. Han säger att ifall han möter en godhjärtad och artig människa tänker han: ”samma person kan i en annan situation bli den värsta sadisten”.¹

Det är just synen på dessa förövarare som utgör uppsatsens tema. Röster från så väl överlevare som från f.d. lägervakter kommer att kollidera och utmana varandra och beskriva sina individuella syner på Förintelsens förövarare.

---

¹ Rees, Laurence. *Auschwitz – den slutgiltiga lösningen*, Falun 2007, s. 255-256.

Detaljbelysningar

Begrepp som ”f.d. lägervakt” och ”lägervakt” måste definieras tydligt, även om det vid första anblick kan tänkas självklart. En f.d. lägervakt beskriver sig själv eller en annan som lägervakt *efter* dennes tjänstgöring i t.ex. Auschwitz. Samma tillämpning är gällande för ”överlevare” respektive ”lägerfånge”. Överlevaren beskriver och lägerfånge blir beskriven.

Bland källmaterialet och litteraturen förekommer begreppet ”SS-man”² som kommer i konflikt med begreppet ”lägervakt”. En lägervakt och en SS-man ingår egentligen i två skilda kategorier men p.g.a. att uppsatsen koncentrerar sig till koncentrations- och förintelsläger sammanfaller dessa kategorier oftast i en gemensam kategori, anledningen beskrivs i bakgrunden. I uppsatsen kommer begreppet ”SS-man” att användas framför begreppet ”lägervakt” ifall källan bestämt hänvisar till detta eller ifall vi helt enkelt vet att en viss lägervakt var en SS-man.

En ”SS-läkare” ingår även han bland ”lägervakterna” även ifall denne *inte* ingick i någon form av vaktstyrka. Detta för att lägervakterna i uppsatsen likställs med Förintelsens förövare där även SS-läkarna bör ingå.

Forskningsöversikt

Förintelsen har tagit ett betydande utrymme i historisk forskning. Förintelsen har *krävt* detta utrymme. Framförallt frågan ”Hur kunde det hända?” tycks aldrig få nog med diskussion. Förintelsen har därför möjligen blivit ett eget historiografiskt forskningsfält där antologin *Historiography of the Holocaust* (2004), redigerad av idéhistorikern Dan Stone, kan utgöra exempel på detta.

När det kommer till just minnesforskningen, som denna uppsats bygger på, finns det en speciell genre som lyfts fram oftare. Dominick LaCapra, en auktoritet inom Förintelsens minnesforskning, menar att det finns en generalisering av överlevares minnen i ett kulturhistoriskt intresse med fallenhet för trauma vilket haft konsekvensen att indirekt dölja

---

² Schutzstaffel (sv. *Skyddsgrupp*). Ett av Nationalsocialistiska tyska arbetarpartiets paramilitära kampförbund, 1925-1945.

vitala delar av historien.³ Även Daniel J. Goldhagen, statsvetare och historiker, menar att det finns luckor i Förintelseforskningen trots dess stora uppmärksamhet. Goldhagen publicerade *Hitler's Willing Executioners* (1996) som ett bidrag till Förintelsens "åsidosatta" historia. Enligt Goldhagen hade det hittills inte funnits någon seriös forskning beträffande förövarnas perspektiv, Tysklands "bödlar", som hade begått ett av de största folkmorden i modern tid. Goldhagen riktar stor uppmärksamhet åt förövarna i Polisbataljon 101 vilka skoningslöst hade likviderat judar i det av Tyskland ockuperade Polen. Goldhagen lyfter fram frågor likt "Hur reagerade polismännen inför de förestående uppgifterna?" Och framförallt, "Hur kunde deras reaktion sättas i relation till deras handlingar?".

En central poäng Goldhagen vill förmedla är att polismännen var vanliga tyskar. De var inga frontsoldater utan civila tyskar som hade sökt en polisiär anställning. Polismännen, menar Goldhagen, utgjorde därför ett tvärsnitt av den tyska befolkningen men blev likväl frivilliga mördare, ett uttalande som väckte kritik, men även bifall. Frågan är förstås vad just begreppet "frivillig" innebär för individen då ett frivilligt beslut möjligen inte bör likställas med en *vilja*, vilket Goldhagen dock anser och hänvisar till den i Tyskland utbredda antisemitismen som en vettig förklaring. Just konflikten mellan begreppen "frivillighet" och "vilja" kommer bli en återkommande diskussion i uppsatsen.

Helt Vanliga Män (1992), skriven av Förintelsehistorikern Christopher R Browning, kan tänkas beröra just den nämnda konflikten mellan begreppen "frivillighet" och "vilja". Enligt Browning ska major Trapp, Polisbataljon 101:s högste befäl, ha brustit ut i gråt efter att ha vidarebefordrat ordern om att likvidera alla judar i den polska staden Józefów 1942. En frivilligt utfärdad order men möjligen ingen order Trapp *ville* ge ifall man tolkar Browning rätt.

Browning ger egna förklaringar till varför en massaker likt den i Józefów kunde äga rum. Han menar att de tyska polismännen möjligen blev överraskade av ordern och att de därför inte "hann tänka efter" eller att polismännen möjligen var utsatta för ett sorts gruppsytryck. Det finns dock frågor som inte besvaras. Efter Józefów var en massaker ingen överraskning längre, och de polismän som inte hade velat vara med i massakern hade inte fått några påföljder, trots detta fortsatte mordet. En följdfråga problematiserar därför polismännens syn på judarna. Och framförallt, hur såg polismännen på sig själva?

Vid Avgrunden (1983), skriven av författaren, journalisten och historikern Gitta Sereny, bygger till stor del på hur förintelselägeret Treblinkas f.d. kommandant Franz Stangl

---

³ LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore 2007, s. xi (författarens egen numrering)

uppfattade sig själv och judarna i den mordverksamhet som där utspelade sig. Det centrala temat i Serenys undersökning är att finna den ”rot till skuld” som hon menar Stangl besitter men som Stangl själv till en början vägrade acceptera. Även om det hos Sereny finns intervjuer med andra f.d. lägervakter i Treblinka är det endast Franz Stangl som får det utrymme i boken som krävs för att ge sannolika svar till de följdfrågor som ställdes efter Brownings *Helt Vanliga Män* i stycket ovan.

En möjlighet som finns i Gitta Serenys *Vid Avgrunden* är att ställa de f.d. lägervakternas syn på sig själva som en ”utmaning” mot de judiska överlevarnas syn, vilka också intervjuades av Sereny. Även om dessa åsikter i boken emellanåt korsar varandra, och antingen motstrider eller tillmötesgår, är detta någonting som får lite utrymme och endast nämns i förbifarten.

En liknande forskning Gitta Serenys, i avseendet att intervjua så väl f.d. lägervakter som överlevare, är boken *Auschwitz* (2005) skriven av historikern Laurence Rees. Rees koncentrerar dock sin undersökning, i större utsträckning än Sereny, på de intryck som kan utläsas ur vittnesskildringarna snarare än att försöka hitta tecken på skuld hos de f.d. lägervakterna, även om detta också förekommer. Hos Rees finns också möjligheten att ställa de f.d. lägervakterna och överlevarna mot varandra kring deras syn på sig själva och motparten, men vilket även var fallet hos Sereny får detta dessvärre ingen större uppmärksamhet. Jürgen Matthäus, som skrev en egen delstudie till den ovannämnda antologin *Historiography of the Holocaust*, skriver: “The complex interrelation between perpetrator and survivor perspectives of the Holocaust remains yet to be fully explained”.⁴ Därför är det just detta följande uppsats kommer att fokusera på.

---

⁴ Matthäus, Jürgen. ”Historiography and the Perpetrators of the Holocaust” i Stone, Dan (red.) *The Historiography of the Holocaust*, Houndsmills 2004, s. 204.

Syfte och frågeställning

Det finns övergripande filosofiska och psykologiska frågeställningar som: ”Minns individer traumatiska perioder olika beroende på dess tidigare roller, t.ex. offer kontra förövare?” och ”*Varför* minns individer olika?”. Dessa frågor kommer inte bilda egna frågeställningar i den empiriska undersökningen men kommer dock vara viktiga och bidra till diskussion under uppsatsens gång. Under teorin kommer minnet att diskuteras utförligare där vi får kännedom om betydelsen av olika faktorer som generellt kan påverka vad vi minns.

Forskningsöversikten blottar ett ”hål” inom Förintelseforskningen, det som Gitta Sereny och Laurence Rees ”snuddar” vid men inte tillger något större utrymme: att tydligt ställa de f.d. lägervakternas och överlevarnas syn mot varandra. Det centrala för uppsatsen är dock att ställa dessa grupper mot varandra *endast* i deras syn på lägervakterna. Hypotetiskt kan också gruppen av överlevare respektive gruppen av f.d. lägervakter även inbördes både motstrida och tillmötesgå varandra vilket ger upphov till den fråga som nämndes i förra stycket om *varför* åsikterna kunde skilja sig.

De tre frågeställningarna presenteras utförligare i stycket nedan men för tydligheten sammanfattas de kort:

- 1) De f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna.
- 2) Överlevarnas syn på lägervakterna.
- 3) De f.d. lägervakternas syn på lägervakterna.

Den första frågeställningen är av en udda karaktär. Den kommer inte att beröra syftet i den meningen att frågeställningens *resultat* inte kommer att kunna ta en direkt jämförande ställning vilket de två följande frågeställningarna kan. Den första frågeställningen handlar om att diskutera de f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna. Kan det ha funnits en skillnad bland de f.d. lägervakternas syn på de olika kategorierna av lägerfångar: judar, politiska lägerfångar och Jehovas vittnen? Denna frågeställning har uppgiften att förebåda att ifall det finns en aning om att de f.d. lägervakterna har en olikartad syn på lägerfångarna kan detta också innebära det ”omvända”, d.v.s. att även överlevarnas syn på lägervakterna skiljer sig inbördes. P.g.a. det begränsade källmaterialet har denna frågeställning en mer komplex motivering som kommer redogöras under metoddelen. Den första frågeställningen utgör en delstudie som undersöks under rubriken: ”*Statsfienderna*”.

Den andra frågeställningen som berör överlevarnas syn på lägervakterna är ett naturligt steg i uppsatsen efter den första frågeställningen. Olika kategorier av överlevare: judar, politiska lägerfångar och Jehovas Vittnen ger sin syn på lägervakterna. Detta illustreras i delstudien: *”En kuslig samhörighet”*.

Lägervakterna, d.v.s. förövarna, har kommit att bli den centrala gruppen i uppsatsen. I den tredje frågeställningen undersöks hur de f.d. lägervakterna uppfattade sig själva. Den tredje frågeställningen är direkt jämförbar med den andra frågeställningen där resultaten från dessa två delstudier ställs mot varandra. Den syn överlevarna och de f.d. lägervakterna har måste drälla av meningsskiljaktigheter, men förhoppningsvis även av medhåll. Detta behandlas i delstudien: *”Den illvillige, den likgiltige och den medlidsamme”*.

Metod och källmaterial

Under det första delstudien där frågeställningen: de f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna, behandlas används en arbetsmetod där egentligen allt av värde absorberas av det fåtalet källor som finns att tillgå på svenska eller engelska. Delstudien delas upp i tre delar där varje del behandlar en viss kategori av fångar: judar, politiska lägerfångar och Jehovas vittnen. Eftersom källmaterialet beträffande de f.d. lägervakterna är begränsat är även möjligheten att besvara den första frågeställningen: de f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna, begränsad. Frågeställningen kommer inte kunna besvaras lika utförligt som var tänkt, det finns luckor i resultaten vad gäller de politiska lägerfångar och Jehovas vittnen. Men även om frågeställningen inte kan besvaras finns det en poäng att ändå undersöka frågeställningen. Ifall Rudolf Höss syn skiljer sig åt vad gäller judar och Jehovas vittnen, och ifall flera f.d. lägervakter ger en olikartad syn på judarna, kan detta öppna upp för en möjlighet: ifall de f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna varierar från individ till individ och, där källmaterialet räcker till, bland olika kategorier av lägerfångar kan det tänkas att så också måste vara fallet *”omvänt”*, d.v.s. ifall de f.d. lägervakterna inte står för en gemensam röst kanske inte heller detta är fallet för överlevarna. Efter den första frågeställningen öppnas fältet för tanken att överlevarnas förmodade negativa syn på lägervakterna inte är lika självklar.

Arbetsmetoden när det gäller den andra frågeställningen: överlevarnas syn på lägervakterna, är rent ickerepresentativ. Metoden är medvetet selektiv och gör inget anspråk att arbeta utefter

en vilja att ge en rättvis genomsnittlig bild då det i så fall hade varit omöjligt att samtidigt respektera uppsatsens bestämda omfång. Metoden ger ett oproportionerligt stort utrymme åt minnen som tenderar att gömmas under den mängd av minnen som lyfter fram lägervakternas brutalitet och ondska. Givetvis kommer inte överlevnars minnen beträffande de sadistiska lägervakterna att försummas, men dessa minnen får böja sig efter att ge utrymme åt även andra minnen som bidrar till en alternativ syn. Därför måste det vara tydligt för läsaren att delstudien är utformad i syfte att belysa *olika* sorters åsikter om lägervakterna och inte blint hänge sig åt de dominerande inslagen. Kanske är det också så att den syn som är i minoritet också är den mest intressanta? Delstudien delas upp i tre delar där den första delen belyser överlevnars ihågkomna sadism. I den andra delen placeras den syn på lägervakterna som kanske är den mer svårdefinierade: de som frivilligt följde order. Denna del berör därför överlevnars syn kring begreppen ”frivillighet” och ”vilja” som fick sin problematiserande upprinnelse efter Goldhagens bok. Den sista delen behandlar de källor där överlevarna förkunnar ”den gode” lägervakten, vilket kommer leda till en diskussion där vissa överlevare själva diskuterar ifall en lägervakts goda handling verkligen hade ärligt goda intentioner grundade i en form av medkänsla, ett tämligen komplext avsnitt med utrymme för diverse teorier.

Den sista delstudien berör den tredje frågeställningen och belyser därför de f.d. lägervakternas minnen av sig själva och andra lägervakter. Denna delstudie grundar sig också i ett begränsat källmaterial men till skillnad från den första frågeställningen lider inte delstudien av de begränsade källorna då det finns tillräckligt med material. Eftersom den andra delstudien belyser överlevnars syn på lägervakterna kommer den sista delstudien att vara det centrala för uppsatsen där överlevnars syn på lägervakterna jämförs med den tredje frågeställningen. Styckeindelningen i den sista delstudien kommer att likna den som gällde för den andra delstudien i ordningen: sadistiska inslag, de svårdefinierade ”ovilligt frivilliga” som följde order och slutligen ”de goda” lägervakterna.

Avslutningsvis bör det nämnas att det inte kommer att vara en stenhård disciplin vad gäller att infoga t.ex. allt som berör de f.d. lägervakternas syn på judarna under just kategorin judarna, i den första delstudien. Ibland kan informationen lämpas bättre under andra delar i uppsatsen. Ett annat uppenbart exempel är att de sadistiska lägervakterna i Treblinka helt utelämnas från den del av delstudien där överlevarna vill uppmärksamma oss om sadismen. Delstudierna och deras olika delar kommer dock att domineras av det ämne de vill belysa men fungerar mer som ett *mål* för sorteringen av källorna snarare än någon definitiv gränsdragning.

Källmaterialet beträffande överlevarna är till stor del filmade intervjuer (i regel fyra timmar långa) hämtat från *USC Shoah Foundation* som grundades 1994 av Steven Spielberg. Källmaterialet från *USC Shoah Foundation* är utvalt i syfte att fylla kvoterna till de olika grupperingarna: judar, politiska lägerfångar och Jehovas vittnen. Källmaterialet har också kompletterats med tre förhörsvittnen från *Röster från Ravensbrück*, en verksamhet som finansierades av den svenska staten i syfte att intervjua många av de överlevare som kom till Sverige i ”de vita bussarna”. Som ytterligare komplement återfinns även Rudolf Vrba (eg. *Walter Rosenberg*) vittnesmål. Vrba lyckades fly från Auschwitz den 10 april 1944 i syfte att varna judarna i Slovakien och Ungern om de kommande transporter till Auschwitz och var dessutom en av upphovsmännen bakom den första rapport som i juni 1944 nådde de allierade angående förintelsen i Auschwitz. Dock är det inte rapporten som används som källa utan hans memoar: *Jag flydde från Auschwitz* (2007). Vidare har två böcker använts som presenterades i forskningsläget av Gitta Sereny och Laurence Rees. Dessa böcker är redan använda som forskningsläge där citat, från så väl överlevare som från f.d. lägervakter, kommer att användas som källor. Detta främst p.g.a. det begränsade källmaterial som finns beträffande de f.d. lägervakterna och att det därför finns ett stort värde i att även inkludera dessa böcker som källor även om de kanske inte anses vara ”perfekta”. Vidare har memoarerna av Rudolf Höss, lägerkommendaten i Auschwitz, använts som förmodligen är den enskilt mest betydande källan i uppsatsen då den väldigt noggrant skildrar verksamheten i Auschwitz. Rudolf Höss skrev sina memoarer 1946 – 1947 då han befann sig i ett polskt fängelse i väntan på sin rättegång och memoarerna publicerades första gången 1951. En annan betydande källa är Perry Broad, också han f.d. lägervakt i Auschwitz. Dock är Broad noga med att helt utesluta sig själv ur sina memoarer och beskriver i stället *andra* individer. Vidare har en intervju med f.d. lägervakten i Treblinka Franz Suchomel använts från Förintelsedokumentären: *Shoah*⁵ (1985) av Claude Lanzmann där Suchomel väldigt detaljerat redogör för Treblinkas roll i Förintelsen. Slutligen har även en dagbok använts i ytterst begränsad utsträckning, skriven av SS-läkaren Johann Kremer som en tid tjänstgjorde i Auschwitz. Att en dagbok används kan vara ett fall för kritik då alla de andra källorna behandlar minnen vilka är ihågkomna relativt lång tid i efterhand.

---

⁵ ej att förväxlas med *USC Shoah Foundation*.

Teori: minnesforskning om Förintelsen

Efter andra världskriget var Förintelsen relativt ointressant i forskarvärlden.⁶ När Förintelsen dock blev intressant var det inte offrens och förövarnas subjektiva minnen som stod i fokus då man var ute efter en ”sanning”. Minneskulturen skulle dock få sin era under 70-talet och framåt.⁷

Att minnen och berättelser betraktas som historiska källor leder till ett angeläget metodologiskt problem. Dominick LaCapra skriver: “Historians who see testimonies as sources of facts or information of the past are justifiably concerned about their reliability”.⁸ Detta uttalande föreslår att den syn de f.d. lägervakterna och överlevarna förmedlar genom minnet i källorna inte är den syn de nödvändigtvis hade som lägervakter respektive lägerfångar.

Ett generellt problem är att minnet förändras, vissa händelser tappar betydelse medan andra förstoras; betydande individer i förgrunden kan ”täcka” individerna i skymundan. De i bakgrunden blir ansiktslösa och ofta helt glömda, som om de aldrig hade existerat. Hypotetiskt kunde en sadistisk lägervakt med sin gevärskolv hamra in traumatiska minnen i fångens huvud för att förvissa sig om att bli evigt ihågkommen. I relation till detta kan den lägervakt som stod i bakgrunden och i tysthet övervakade sitt arbetskommando och med dämpad röst upplyste de närvarande kapos⁹ om vilka fångar som inte arbetade tillräckligt hårt bli bortglömd av överlevaren eller tillskrivas förmodade egenskaper som denne *måste* ha haft.

En memoar, en vittneskildring eller en intervju behöver inte heller återspegla det minne en individ ”borde ha haft”. Enligt Friedrich Nietzsche ska ett minne som inte mildras av en klok glömska vara ett ”varande sår”, det finns ett behov hos människan att kunna glömma svåra minnen.¹⁰

---

⁶ För vidare discussion se t.ex. Hartman, Geoffrey H. *The longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Bloomington 1996.

⁷ Wieviorka, Annette. ”On Testimony” i Hartman; Geoffrey H. *Holocaust Remembrance – The Shapes of Memory*, Oxford 1994.

⁸ LaCapra 2007, s. 86.

⁹ Kapos: fångar i koncentrationslägren som hade till uppgift att övervaka de andra fångarna och fick därför vissa privilegier som bättre överlevnadsvillkor. Ofta utnämndes de fångar som av lägerledningen ansågs vara de mest brutala och hänsynslösa.

¹⁰ Citerad i Milchman, Alan; Rosenberg, Alan. ”Hågkomst och glömska: den sociala konstruktionen av en minnesgemenskap om Förintelsen” i Fjellström, Roger (red); Fruitman, Stephen (red). *Sidor av Förintelsen*. Lund 2000, s. 105-106.

Även ett ”perfekt minne” går långt ifrån säkert för att kunna minnas korrekt då minnet ofta sammankopplas med etablerad fakta och tankar som finns i individens miljö. Det finns därför en oavsiktlig applicering av en ”kulturell fakta” till minnet, d.v.s. fakta som är specifikt för den kultur överlevaren eller den f.d. lägervakten lever i.¹¹

Det kan också tänkas, speciellt inom kontroversiella ämnen som Förintelsen, att en individ förmedlar en beskrivning som denne *vill* berätta, vara sig det gäller en överlevare eller en f.d. lägervakt. Man kan tänka sig att en överlevare berättar sina minnen i syfte att ”ge igen” och man kan likaledes förmoda att en f.d. lägervakt berättar sina minnen i hopp om att distansera sig från skuld. Browning skriver att rädslan för rättsliga följder förmodligen hindrade de f.d. polismännen i Polisbataljon 101 att lämna avslöjande uppgifter om sig själva och andra.¹² Detta leder följaktligen till att det finns problem att använda vittnesskildringar och minnen till att beskriva en ”sann” verklighet av det förflutna. Att undersöka *hur* någonting var kan inte beskrivas enbart med minnesanteckningar. Istället blir andra frågor mer relevanta som förövarnas och offrens syn på sina erfarenheter under lägertiden och vad som är värt att minnas och glömmas.

Ett återkommande tema är Auschwitz respektive Treblinkas storlek som läger. Hur detta spelade roll i överlevarnas och de f.d. lägervakternas minnen.

---

¹¹ Milchman; Rosenberg; Fjellström (red); Fruitman (red) 2000, s. 109.

¹² Browning, Christopher R. *Helt Vanliga Män – Reservbataljon 101 och den slutliga lösningen i Polen*. Falun 1998, s. 161.

Historisk bakgrund

Bakgrundens mål är att ge nödvändig information inför den empiriska undersökningen. Auschwitz och Treblinka kommer beskrivas närmare och deras inbördes skillnader. Även vilka kategorier av lägerfångar som levde i Auschwitz respektive Treblinka kommer att redogöras och också vilken uppsättning av lägervakter som fanns i de båda lägren. Eftersom kategorin judar är den absolut största kategorin i den meningen att de var flest till antalet i Auschwitz och utgjordes i Treblinka till nästan 100 procent kommer bakgrunden inledas med en kort beskrivning av de upptrappade judeförföljelserna och teorier om *varför* dessa ägde rum.

Judefrågan

Judeförföljelsen i Tyskland var till en början en försiktig process. Hitler ville definitivt inte införa stränga åtgärder mot judarna redan vid maktövertagandet 1933 utan en försäkran om det tyska folkets stöd. Det var inte förrän Nürnberglagarnas antagande 1935, då judarna blev av med sitt medborgarskap, som en förföljelse ”uppifrån” blev gällande, tidigare hade det dock funnits anti-judisk propaganda som tidningen *Der Stürmer* som emellanåt verkade ha varit *för* öppet antisemitiskt för att det nazistiska partiet skulle kunna stödja tidningen. Antisemitismens uttryck växte dock över tiden: judarna fick se sig avvisade från restauranger, badhus etc. och fick sina affärersrörelser utsatta för sabotage. Detta var dock inte något som alla tyskar och tyska myndigheter såg någonting gott i. Den tyska polisen kritiserade t.ex. SA¹³ för att de förstörde judiska affärer i München och den mest betydande personen som satte sig emot en bojkott av judar i affärslivet var Tysklands ekonomiminister, Hjalmar Schacht, som talade om betydelsen av att låta judiska företag få ingå i den fria marknaden – vilket många andra framstående tyska ekonomer talade emot. Även om antisemitismens

---

¹³ Sturmabteilung (sv. *Stormavdelning*). Ett av Nationalsocialistiska tyska arbetarpartiets paramilitära kampförbund, 1921-1934.

uttryck växte var den inte obestridd, trots att den över tiden blev en mer självklarhet. Kristallnatten 1938 brutaliserade de tidigare sporadiska förföljelserna, SA förstörde judiska egendomar, brände ca 1000 synagogor och skickade 30 000 judar till koncentrationsläger. Fram till 1939 skulle ca 450 000 judar, över hälften av de judar som bodde i Tyskland, ha emigrerat som konsekvens av förföljelserna.¹⁴

Först under kriget skulle ”det judiska problemet” anses bli ett reellt problem, men kanske till en början inte direkt i Tyskland där endast de 400 000 kvarvarande judarna utgjorde ca 1 procent av befolkningen 1940. Istället växte de ansedda problemen fram i det tyskockuperade Polen där det fanns ca två miljoner judar som ”tog plats”. Eftersom Hitler och Nazistpartiet hade uppmanat etniska tyskar från olika delar av Europa att ta sig hem till Tyskland uppkom det svårigheter att hitta bostäder och försörjning åt dessa. Hitler själv hade inte tid att koncentrera sig på problemet mer än att han förespråkade en ”germanisering” av vissa tyskockuperade delar i Polen, praktikaliteterna kring hur detta skulle gå till vidarebefordrades. Heinrich Himmler, högste chef inom SS, brottades med problemen. Han insåg att de över 1.5 miljonerna hemvändande tyskarna kunde flytta in i de nyvunna områdena i Polen och hypotetiskt ta över så väl judars bostäder som affärsrörelser. Himmler som var ämnad för att utföra germaniseringen i Polen menade dock att en direkt utplåning av judarna, som han verkade ha uppfattat som Hitlers önskan, var ovärdigt en civiliserad tysk nation. Adolf Eichmann, i ledningen för ”judisk emigration och deportation”, föreslog därför att alla judar skulle deporteras till Lublin-distriktet där ett ”judiskt reservat” kunde etableras. Franz Rademacher, aktiv vid det tyska utrikesministeriet, föreslog istället radikalt att judarna skulle deporteras till Madagaskar. Dessvärre för Himmler kapitulerade inte Storbritannien redan 1940 vilket bidrog till att de ovan nämnda eventuella lösningarna fick skjutas upp. Den tillfälliga lösningen i städerna blev istället uppföranden av ”getton” där den judiska befolkningen trängdes ihop.¹⁵

---

¹⁴ Rees 2007, s. 16-17, 39; Yahil, Leni. *The Holocaust – The Fate of European Jewry, 1932-1945*. Oxford 1990, s. 67-69.

¹⁵ Rees 2007, s. 18-19, 36-37, 39, 41-42, 44-46.

Koncentrations- och förintelselägren

I mars 1933 etablerade Himmler det första koncentrationslägret: Dachau. Där utsågs Theodor Eicke till kommandant vars stränga reglemente spreds till alla de efterföljande koncentrationslägren. Rudolf Höss, sedermera kommandant i Auschwitz, som en tid tjänstgjorde under Eicke i Dachau beskriver att det skapades ”en antipati mot fångarna som ingen utomstående kan göra sig en föreställning om”. SS hade fullt herravälde över koncentrationslägren vilkas syfte var att kontrollera individer som ansågs utgöra ett hot mot Tyskland: socialister, Jehovas vittnen, homosexuella, tiggare o.s.v. och över tiden en växande andel judar. Det var p.g.a. det ökade antalet lägerfångar som fler Dachau-liknande koncentrationsläger tvingades öppna, t.ex. Sachsenhausen 1936, Buchenwald 1937 och Ravensbrück 1939. Dessa koncentrationsläger utformades till arbetsläger där fångarna utgjorde slavarbetskraft och med ett ”kapo-system” som var ett billigt alternativ för lägerledningen att kontrollera fångarna. Det var på samma sätt Auschwitz växte fram, som ett koncentrationsläger likt de andra. De första lägerfångarna som i juni 1940 kom till Auschwitz var trettio kriminella tyskar från Sachsenhausen vilka skulle bli lägrets första kapos och dessa välkomnade därefter de första ”riktiga” lägerfångarna som mestadels var polacker som hade blivit anklagade för diverse företeelser, t.ex. samarbete med polska motståndsrörelsen. Dessa blev de s.k. politiska lägerfångarna som i uppsatsen kommer utgöra en del i den första delstudien. Finansieringen av koncentrationslägren var ett problem, speciellt för Auschwitz där Höss menar att han inte ens fick de medel som krävdes för att bygga lägret utan på egen hand tvingades åka runt omkring och ”stjäla” taggtråd och annat material för uppbyggnaden. Lösningen infann sig när företaget I.G. Farben slog sig ner i närheten för tillverkning av syntetiskt gummi. I.G. Farben räknade med att betala en ringa summa till Auschwitz för en billig slavarbetskraft och investerade därför i Auschwitz och hjälpte Rudolf Höss med material och finansiering. På detta sätt bidrog den tyska storindustrin indirekt till Förintelsens möjliggörande och utbredning. Himmler beslutade efter hand att skissa om planerna från Auschwitz tilltänkta storlek på 10 000 lägerfångar till 30 000 lägerfångar.¹⁶

P.g.a. Auschwitz växande storlek blev det uppdelat i tre läger: Auschwitz I (koncentrationsläger och administration), Auschwitz II-”Birkenau” (koncentrations- och förintelseläger) och Auschwitz III-Monowitz (arbetsläger i anknäring till omkringliggande

---

¹⁶ Höss 1996, s. 60, 86-90; Rees 2007, s. 47-48, 54, 63, 66; Yahil 1990, s. 133.

företag, t.ex. I.G. Farben).¹⁷ Auschwitz växte alltså fram som ett koncentrationsläger men skulle efter hand ta en säregen utveckling mot en blandning av koncentrations- och förintelseläger och dessutom nästan bli symbol för hela Förintelsen.

Himmler som redan våren 1941 hade skickat polisbataljoner bakom fronten i öst för att mörda judar insåg att denna taktik inte höll i längden p.g.a. de psykologiska konsekvenser de tyska bödlarna erfor. Den 20 januari 1942 hölls ett möte vid sjön Wannsee utanför Berlin där ”den slutliga lösningen” bekräftades. Det finns dock tvivel angående vikten av denna konferens med tanke på att experiment med Zyklon B redan hade genomförts i Auschwitz 1941 och att det därför redan då kunde ha funnits direktiv från Himmler om judarnas utrotning. För Auschwitz skulle dock det växande judiska problemet 1941-1942 innebära en unik omvandling. Lägre behöll till stor del sin karaktär som koncentrationsläger men fick även se en utbyggnad likt förintelselägren Treblinka, Sobibór eller Belzec. Auschwitz blev därför en blandning av ett koncentrationsläger och ett förintelseläger: slavarbetskraft arbetade i Auschwitz närområde medan transporter av judar anlände i syfte att likvideras i Auschwitz II-”Birkenau”. I Auschwitz beräknas drygt 1 000 000 människor ha mördats. Detta kan jämföras med förintelselägre Treblinka där det enligt uppgifter ska ha mördats ca 700 000 – 950 000. Det anmärkningsvärda är dock hur litet Treblinka var i jämförelse med Auschwitz, enligt Laurence Rees ska Treblinka, Sobibór och Belzec tillsammans ha kunnat rymmas inom Auschwitz lägerområde med god marginal. Auschwitz skulle också över tiden svälla och rymma ca 100 000 lägerfångar vilket i relation till Treblinka betyder att Auschwitz var ett enormt läger i jämförelse då det i Treblinka endast fanns ca 1000 lägerfångar till antalet. En annan intressant punkt är hur begränsad tid Treblinka var öppet, från juli 1942 till augusti 1943, vilket kan jämföras med Auschwitz, där det storskaliga mördandet hade inletts redan i början av 1942 och upphörde 1945, då Röda Armén var hotfullt nära.¹⁸

Den dagliga rutinen i Auschwitz ska ha varit likt den som fanns i de andra koncentrationslägren. Efter att lägerfångarna blivit väckta i gryningen fick de skynda sig iväg till tvättning och utföra sina toalettbesök. De var tvungna att göra allt detta i en rasande brådska så att de inte skulle missa den viktiga frukosten där en placering långt ner i kön kunde innebära att frukosten tog slut. Efter frukosten blev lägerfångarna kallade till ”appel”, ett upprop där de alla blev räknade för att upptäcka eventuella rymningar. Efter appelen bildades arbetskommandon för dagens arbete och lägerfångarna marscherade iväg i led och

---

¹⁷ Czech, Danuta. ”Lägreets Tillkomst, dess Uppbyggnad och Expansion” i Piper, Franciszek (red); Swiebocka, Teresas (red). *Auschwitz – Nazisternas Dödsläger*. Kraków 2003, s. 29-31; Yahil 1990, s. 365.

¹⁸ Czech; Piper (red); Swiebocka (red) 2003, s. 31; Rees 2007, s. 77-78, 85, 88, 113-114, 190-191, 193; Yahil 1990, s. 361, 529; <http://sv.wikipedia.org/wiki/Treblinka>. 2013-12-25.

eskorterades av lägervakter och kapos. Efter en lång dag kom lägerfångarna tillbaka från arbetet och blev återigen uppropade och räknade och fick sin kvällsmat utdelad. Detta är en högst kortfattat och generaliserad bild över lägerfångarna i Auschwitz. De ”lyckligt lottade” i Auschwitz kunde få ett lättare arbete i ”Kanada”¹⁹ där de sorterade nyanländas föremål från transporterna och slapp de långa marscherna till arbetet utanför lägret och den kyla som infann sig under vinterhalvåret. Arbetet i ”Kanada” var mer en ”fast” anställning, vilket är värt att lägga på minnet. Generellt för Auschwitz och koncentrationslägren är massvälten och tyfusepidemierna som inträffade p.g.a. den otillräckliga kosten och de överfulla barackerna där lägerfångarna trängdes i. De lägerfångar som arbetade i ”Kanada” hade dock större chans till överlevnad då de ibland kunde ”smussa undan” förnödenheter från de nyanländas medhavda resväskor under sortingen.²⁰

I Treblinka, där i princip alla nyanlända gasades vid ankomsten, behövdes endast omkring 1000 lägerfångar för de arbetena Treblinka krävde. Precis som i Auschwitz behövdes ett ”*Sonderkommando*” som arbetade med att hjälpa lägervakterna med det smutsigaste arbetet i likvideringen av de nyanlända, dessa utgjordes av ca 200 man i Treblinka. Sedan fanns det arbeten som kökspersonal, skomakare, juvelerare o.s.v. Arbetena i Treblinka var mer ”fasta” än vad som var fallet i Auschwitz men kan dock jämföras med Auschwitz ”Kanada”.²¹

Möjligheten att överleva borde ha varit bättre i Treblinka än i Auschwitz – ifall vi exkluderar de som gasades vid ankomsten. Överlevaren Richard Glazer menar att de i princip aldrig kände hunger i Treblinka fränsett i mars 1943 då transporterna fulla med judar och deras tillhörigheter som medhavd mat uteblev och att det var först då de tvingades äta den ransonerade lägermaten vilket ledde till massvält och tyfusepidemier.²²

---

¹⁹ En mindre lägeravdelning i Auschwitz II-Birkenau där de nyanländas tillhörigheter sorterades och konfiskerades av SS. Namnet ”Kanada” härstammar från att det strömmade in dyrbarheter och gods till denna sektion och att landet Kanada ansågs vara rikt.

²⁰ Iwaszko, Tadeusz ”Fångarnas Vardag” i Piper, Francisek (red); Swiebocka, Teresas (red). *Auschwitz – Nazisternas Dödsläger*. Kraków 2003, s. 73-75; Yahil 1990, s. 370-372.

²¹ Goldhagen. *Hitler's Willing Executioners – Ordinary Germans and the Holocaust*. New York 1996, s. 293; Yahil 1990, s. 361-362.

²² Sereny, Gitta. *Vid Avgrunden – från barmhärtighetsmord till folkförintelse*. Stockholm 2000, s. 235.

Lägerfångar och lägervakter i Auschwitz och Treblinka

Eftersom judarna var den största kategorin lägerfångar utgör de därför också den största kategorin som mördades, ca 6 miljoner. Minst 1.1 miljoner judar ska ha deporterats till Auschwitz där endast 10–30 procent i regel blev selekterade till arbete och inte gasades vid ankomsten, även om många av dessa sedan också dog p.g.a. de usla levnadsförhållandena. Detta kan jämföras med Treblinka där i princip samtliga judar mördades vid ankomsten.²³

Eftersom Auschwitz var beläget i Polen fanns det flertalet polacker som av politiska grunder hade skickats till Auschwitz. Syftet var inte att utrota de politiska lägerfångarna, vilket var fallet med judarna, utan endast att koncentrera dessa. Det kunde dock även förekomma avrättningar av politiska lägerfångar p.g.a. olika brott de hade anklagats för. Det kunde röra sig om att de hade haft ett samarbete med polska motståndsrörelsen eller i vissa fall ansågs opålitligt intellektuella, t.ex. vetenskapsmän, läkare, präster, advokater etc. Det totala antalet polacker (i uppsatsen benämnda politiska lägerfångar) som deporterades till Auschwitz, den andra största kategorin, låg mellan 140 000 – 150 000 till antalet.²⁴

Hundratals Jehovas vittnen skickades också till Auschwitz. Detta i regel för att deras pacifistiska predikningar hotade Tysklands ”krigsanda”. Dessutom vägrade män som tillhörde Jehovas vittnen att tjänstgöra i armén p.g.a. deras pacifistiska hållning. Jehovas vittnen blev i vissa fall hjälpredor i SS-officerares bostäder vid koncentrationslägren då dessa ”fredliga” lägerfångar ansågs vara väldigt pålitliga.²⁵

De ovan nämnda kategorier av fångar är de som berörs i den empiriska undersökningen, även om det fanns flertalen andra kategorier som t.ex. romer, homosexuella o.s.v.

I Auschwitz var från början alla lägervakter SS-män, d.v.s. att alla tjänstgörande var anställda och hade fått en utbildning av SS. Det fanns det tre generella kategorier av SS-män: vaktstyrkan, den största kategorin (ca 75 procent); lägeradministrationen; och SS-män med anknytning till företag i närheten, t.ex. I.G. Farben. Lägeradministrationens viktigaste person var kommandanten. Han hade den högsta auktoritära ställningen och var ansvarig för alla SS-män och all verksamhet i lägret. Bland de mest kända kommandanterna bör Rudolf Höss nämnas som var kommandant i Auschwitz 1940-1943 och 1944-1945, och utgör en betydande del av uppsatsens källmaterial. En annan viktig del av lägeradministrationen var den politiska

---

²³ Piper, Francisek. ”Upprättandet av KL Auschwitz” i Piper, Francisek (red); Swiebocka, Teresas (red). *Auschwitz – Nazisternas Dödsläger*. Kraków 2003, s. 18; Rees 2007, s. 282.

²⁴ Piper; Piper (red); Swiebocka, (red) 2003, s. 15.

²⁵ Rees 2007, s. 205-206.

avdelning som ansvarade bland annat för juridiska problem kopplade till Auschwitz. Den politiska avdelningen hade även i uppgift att sköta och samla in fingeravtryck och foton över lägerfångarna, men kunde även genomföra avrättningar av politiska skäl. SS-mannen Perry Broad, vars memoarer används som källa, ingick i den politiska avdelningen. Den totala tjänstgörande styrkan i Auschwitz växte över tiden, 1942 fanns ca 2000 tjänstgörande och 1944 över 3000 till antalet, vilket är logiskt med tanke på att Auschwitz byggdes ut. Bristen på trupper vid fronten ledde också till att kvinnor rekryteras 1942 som fick ansvara för Auschwitz kvinnliga lägerfångar. 1943 utbildades även ukrainska stödtrupper, vilka förvisso inte skulle räknas som SS-män, men som ändå hade en tjänstgörande roll i Auschwitz. 1944 fick vanliga soldater ur Wehrmacht²⁶, som ansågs odugliga för fronten, låta sig värvas och tilldelades utan en SS-utbildning riktiga SS-uniformer. Det fanns dessutom också en väldigt hög andel tyskar som egentligen inte kom från Tyskland eller Österrike, utan från t.ex. Polen och Rumänien, s.k. *Volkdeutsche*, som tjänstgjorde i Auschwitz och 1943 utgjorde nästan halva andelen av lägervakter.²⁷

I Treblinka, liksom i de andra förintelselägren, såg strukturen annorlunda ut. Det fanns omkring hundra ukrainska lägervakter som utgjorde huvuddelen av vaktstyrkan. Tyska SS-män utgjordes endast av omkring tjugo stycken, totalt ska endast 40 SS-män ha tjänstgjort i Treblinka under dess korta men dramatiska historia. Det är också möjligt att många som tjänstgjorde i Treblinka inte heller var SS-män utan soldater eller andra civila arbetssökande, likt i Auschwitz. Enligt Karl Frenzel, en hög SS-officer i Sobibór, tillhörde inte ens han SS och menar dessutom att det endast tjänstgjorde runt fem stycken SS-män i Sobibór och att resten utgjordes av civila i SS-uniformer.²⁸

---

²⁶ sv. *Försvarsmakten*.

²⁷ Lasik, Alexander. "Ledningsstrukturen vid Konzentrationslägret Auschwitz" i Piper, Francisek (red); Swiebocka, Teresas (red). *Auschwitz – Nazisternas Dödsläger*. Kraków 2003, s. 39-48; Rees 2007, s. 176-177.

²⁸ Rees 2007, s. 193-198; Sereny 2000, s. 183-184; <http://www.sobibor.info/confrontation.html>. 2013-12-25.

Den empiriska undersökningen

”Statsfienderna”

Mördare, skurkar, kommunister, judar o.s.v. – *statsfienderna* – ansågs alla vara ett hot mot Tyskland. Det var lägervakternas plikt att tillrättavisa dessa, straffa de skyldiga och eliminera de oönskade.

Den angelägna frågeställningen för delstudien behandlar de f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna. Kunde de f.d. lägervakternas syn variera inbördes och beroende på den kategori lägerfångarna tillhörde: judar, politiska lägerfångar eller Jehovas vittnen? Delstudien delas in styckvis för varje berörd kategori. Viktigt att notera är att Treblinkas del i delstudien endast kommer att beröra synen på judarna eftersom det i princip bara fanns judar i Treblinka.

Judarna

För att hitta det mest extrema fallet där en f.d. SS-man verkligen uttrycker ett hat gentemot judarna måste vi dessvärre förflytta oss ur koncentrationslägersystemet. SS-mannen Hans Friedrich tjänstgjorde i Ukraina sommaren 1941 och deltog i aktioner där judar empatilöst forslades med piskor och slag ut i skogen där de sedan avrättades. Friedrich säger att han inte minns att han skulle haft minsta tillstymmelse av medkänsla p.g.a. det hat han kände. Ett hat som enligt honom grundade sig i att hans föräldrar oavbrutet hade blivit lurade på pengar av judar i hembyggen.²⁹ Hans Friedrich, även om han inte hade tjänstgjort i ett koncentrationsläger, utgör möjligen det typiska drag av det osvikliga hat gentemot judarna vi idag gärna föreställer oss för att kunna ge Förintelsen en förklaring; att Förintelsen kunde ske just p.g.a. att det måste ha funnits en, enligt oss, förvrängd verklighetsbild hos lägervakterna i

---

²⁹ Rees 2007, s. 79-84.

koncentrations- och förintelseläger. Det mest extrema fallet inom just lägerverksamheten finner vi i Auschwitz där f.d. SS-läkaren Fritz Klein med ett tidstypiskt bildspråk menar: ”Av respekt för mänskligt liv skulle jag avlägsna en kroppsdel som angripits av kallbrand från en sjuk kropp. Juden är den del av mänsklighetens kropp som angripits av kallbrand”.³⁰ Rudolf Höss, f.d. kommandanten i Auschwitz, nämner att från hans sida fanns det inget direkt hat gentemot judarna, även om han ansåg att judarna var Tysklands fiender.³¹ Den syn som nämns av Klein och Höss är de mest tydliga där f.d. lägervakter själva anser att judarna var just fiender.

F.d. SS-mannen Oscar Gröning, som också han tjänstgjorde i Auschwitz och deltog i selektioner av nyanlända judar, minns att hans känslor var kluvna inför det som inträffade. Gröning drar parallellen mellan fronten, där det gällde att döda så många fiender som möjligt, och Auschwitz, där det gällde att likvidera den fiende, d.v.s. judarna, som fanns inom landets gränser. Dock menar Gröning att propagandan hade en sådan inverkan att han inte minns att han skulle ha haft någon medkänsla för judarna under sin tjänstgöring i Auschwitz.³² Det fanns dock tvivel. Rudolf Höss skriver i sina memoarer att SS-män kom fram och frågade honom direkt ifall det verkligen var nödvändigt att 100 000-tals kvinnor och barn måste mördas? Enligt Höss hade han ställt sig den frågan själv men skulle i den nämnda situationen ha svarat de andra SS-männen att judarna var Tysklands fiender och att Hitlers order var orubbliga.³³ Även om de ovan illustrerade fallen inte bevisar att de tjänstgörande lägervakterna skulle ha ansett att elimineringen av judarna var felaktig, öppnar den likväl för tanken att det kunde ha funnits motsättningar, definitivt tvivel.

F.d. SS-mannen Perry Broad som tjänstgjorde i Auschwitz menar att det fanns SS-män som insåg att de brott som begicks var oförsvarliga så till den grad att de inte förstod att de någonsin skulle kunna få avsluta sin tjänstgöring i Auschwitz med livet i behåll med tanke på de hemligheter de besatt. Perry Broad menar också att det bland somliga SS-män fanns en tyst uppfattning om att SS-männen själva också skulle gasas när allt var över för att ”gräva ner sanningen”.³⁴ Detta föreslår att det fanns SS-män som måste ha tyckt att vad som hände i Auschwitz var fel. Broad berättar också att ett gäng ukrainska lägervakter deserterade från Auschwitz just p.g.a. rädslan för att de ”visste för mycket”. Andra ukrainska vakter vägrade

---

³⁰ Rees 2007, s. 244.

³¹ Höss 1996, s. 111.

³² Rees 2007, s. 168-170.

³³ Höss 1996, s. 129-130.

³⁴ Broad, Perry. ”Reminiscences of Pery Broad” i Smolen, Kazimierz (red). *KL Auschwitz Seen by the SS*, Oświęcim 1978, s. 181.

enligt Broad att t.ex. bli avlusade i tron att de skulle gasas och krävde därför att en tysk SS-man själv gick in i ”badhuset” först.³⁵

Ifall vi förflyttar oss till Treblinka menar den f.d. kommandanten i lägret Franz Stangl likt Rudolf Höss att han egentligen inte alls var antisemitisk och hävdar dessutom att en avsky gentemot judarna var direkt ”okänt i vårt [Stangls] hem”.³⁶ Enligt Browning är det dock rimligt att f.d. lägervakter menar att de *inte* var antisemitiska då det annars hade betytt att det fanns ett grundmotiv för dödandet och att det följaktligen enligt tysk lag skulle klassas som mord.³⁷ Franz Stangl själv säger dock att utrotningen av judar var något han vande sig vid och att efter några månader blev dessa människor i hans ögon endast ”gods”.³⁸

Franz Stangls hustru, som även hon blev intervjuad av Gitta Sereny, minns att en dag hade SS-mannen Karl Ludwig kommit hem till henne, berusad och gråtfärdig och hade sagt något i stil med: ”Det är fruktansvärt [...] Vi gör slut på judarna [...] Men vi gör det för Führern”.³⁹ Detta uttalande berör exakt det som problematiserades i samband med Goldhagens *Hitler's Willing Executioners* där konflikten kring begreppen ”frivillighet” och ”vilja” belystes. Karl Ludwig var i Treblinka frivilligt men hans *vilja* kan diskuteras.

F.d. SS-mannen Franz Suchomel, som också han tjänstgjorde i Treblinka, säger i intervjun att det fanns en judinna vid namn Tchechia Mandel som tillskillnad från andra judar tilltalades med *ni* istället för *du* även av SS-männen, ”en mycket intelligent och stilfull flicka”.⁴⁰ Följdfrågan är varför detta är intressant? Kan det finnas en förklaring till att SS-män tilltalade en judinna med *ni* istället för *du*? Vi kan tänka oss att i ett läger likt Treblinka, ett läger som i jämförelse med Auschwitz var mycket mindre och där judarna hade, som redan benämnt, mer ”fasta” arbeten, att relationerna mellan lägervakterna och lägerfångarna blev mer personliga. Det är inte osannolikt att relationerna mellan judarna och lägervakterna därför blev mer ”förenade” i större utsträckning än vad som blev fallet i Auschwitz.⁴¹ Detta kan vara en förklaring till den ”normala” relation Tchechia Mandel fick med lägervakterna. Ett annat fall som styrker påståendet att relationerna i Treblinka blev mer personliga är en kort anekdot av Franz Stangl. Det fanns en judinna som Stangl hade bytt några meningar och Stangl hade oavsiktligt fått judinnan att tro att Stangl skulle ha varit intresserad av henne. Stangl hade inte

---

³⁵ Broad; Smolen (red) 1978, s. 181-182.

³⁶ Sereny 2000, s. 129.

³⁷ Browning 1998, s. 164.

³⁸ Sereny 2000, s. 123-124, 221-222.

³⁹ Sereny 2000, s. 148.

⁴⁰ Sereny 2000, s. 216.

⁴¹ Sereny 2000, s. 235.

kunnat korrigera sitt misstag då judinnan tvärt hade avböjt och lämnat honom och Stangl säger: ”jag [Stangl] skämdes i flera dagar för att hon hade missförstått mig”.⁴²

Det är rimligt att de f.d. lägervakterna minns en mer personlig relation gentemot lägerfångarna i Treblinka, än vad som var fallet i Auschwitz, med tanke på Treblinkas småskalighet. Just detta antagande kommer bli viktigt under uppsatsens gång.

Politiska lägerfångar

Källor beträffande de f.d. lägervakternas minnen om de politiska fångarna är knappa. De källor som dock finns är minnen från Auschwitz av Rudolf Höss och f.d. SS-mannen Perry Broad. Höss och Broads inställning gentemot de politiska fångarna, och den inställning de båda uppfattade av andra SS-män, verkar inte ha varit lika problematisk som den gällande judarna. Förmodligen för att det fanns en godtagbar motivering att avrätta polska män med t.ex. anknytning till den polska motståndsrörelsen i jämförelse med judiska kvinnor och barn.

Rudolf Höss och Perry Broad nämner båda fall där politiska fångar hade dömts till döden för sina brott. Varken Höss eller Broad nämner att dessa avrättningar skulle ha varit oberättigade, det problematiseras åtminstone inte. Istället väljer Höss och Broad att uppmärksamma det respektingivande modet bland de dödsdömda politiska lägerfångarna. Höss minns att han kände en viss beundran inför dessa lägerfångar med polsk nationalitet som med glödande nationalism accepterade sitt öde inför exekutionsplutonen, en fanatism som fick honom att påminnas om Jehovas vittnen.⁴³ Perry Broad minns att dessa fångar kunde vara totalt utmärklade och knappt kunde stå på benen men att de brukade räta upp sig i slutögonblicket med ryggarna vända mot gevärspiporna och skrika på polska: ”Long live Poland”, eller ”Long live Freedom”, vilket gjorde att exekutionsplutonen fick särskilt bråttom att slutföra sina förpliktelser.⁴⁴

När det gäller de f.d. lägervakternas syn på de politiska lägerfångarna är det dock svårt att göra någon nämnvärd slutsats med tanke på det begränsade källmaterialet.

---

⁴² Sereny 2000, s. 225.

⁴³ Höss 1996, s. 99-100.

⁴⁴ Broad; Smolen (red) 1978, s. 147. (I källan står citaten på engelska)

Jehovas vittnen

Rudolf Höss lärde känna Jehovas vittnen redan under sin tid i Sachsenhausen. Han beskriver dessa som ”lugna, flitiga och sällskapliga människor, alltid hjälpsamma, män såväl som kvinnor”. Höss menar att man dessutom kunde släppa Jehovas vittnen utan bevakning utanför lägret eftersom Jehovas vittnen gärna ”ville” utstå sin fångenskap.⁴⁵ Just denna ”vilja” kan åter knytas till den nämnda problematiken mellan begreppen ”frivillighet” och ”vilja”. Ifall begreppen rent hypotetiskt hade varit likställda hade Höss i så fall haft korrekt. Förklaringen till Höss uppfattade ”vilja” till fångenskap kan få sin förklaring senare i uppsatsen då Jehovas vittnen själva redogör för sina erfarenheter och minnen.

Höss vidareutvecklar sitt resonemang till att Jehovas vittnen skulle ha ansett att fångenskapen var ett martyrskap och att det därför inte var ovanligt under prygelstraff att Jehovas vittnen ofta ”bad om mer” för att visa Gud sin tillgivenhet. Höss redogör också för en händelse då ett antal Jehovas vittnen skulle dömas för att de vägrat militärtjänstgöring och att de högst ovilligt hade förts till arresten men då de hade fått sina dödsdomar utdelade skulle de ha jublat och Höss skriver: ”till sin egen avrättning sprang de i trav”.⁴⁶

Höss minns att Heinrich Himmler och Theodore Eicke lyfte fram Jehovas vittnens religiösa fanatism som föredömlig och enligt Höss ska de ha antytt att på samma sätt dessa människor dyrkade Jehova borde även SS-männen hänge sig åt nationalsocialismen och Hitler.⁴⁷

Dessvärre är den enda tillgängliga källan för uppsatsen angående Jehovas vittnen det som Höss skriver i sina memoarer.

Det är endast då kategorin judar belyses då vi kan notera meningsskiljaktigheter bland de f.d. lägervakterna. Beträffande den judiska kategorin kan vi också se skillnader bland de f.d. lägervakternas syn om vi förflyttar oss från Auschwitz till Treblinka där relationen mellan lägervakter och lägerfångar verkar ha varit mer personlig. Sen kan vi dock också se att Rudolf Höss visar tydliga skillnader i sin syn på de olika kategorierna av lägerfångar. Även om vi inte kan besvara frågeställningen vad avser de f.d. lägervakternas syn på de olika kategorierna av lägerfångar uppnår frågeställningen möjligen uppgiften att visa att synen bland de f.d.

---

⁴⁵ Höss 1996, s. 70-71.

⁴⁶ Höss 1996, s. 69.

⁴⁷ Höss 1996, s. 71.

lägervakterna möjligen kunde skilja sig över de olika kategorierna av lägerfångar och att det därför också kan innebära det ”omvända”.

”En kuslig samhörighet”

Denna delstudie kommer att undersöka överlevarnas syn på lägervakterna. Syftet med delstudien är att ge en jämförande grund för den tredje frågeställningen: de f.d. lägervakternas syn på sig själva.

Den första delen kommer att illustrera överlevares syn som vill rama in lägervakterna som sadister. Den andra delen behandlar den svårdefinierade gränzonen där överlevare inte uppfattade lägervakterna som sadister utan istället beskriver lägervakterna som följde order frivilligt men ändå mot deras egentliga vilja. Den sista delen kommer belysa ”de goda” lägervakterna som kan tänkas ha trotsat det stränga reglementet i behandlingen av lägerfångarna, men detta kommer att bli en mer komplex historia än väntat.

”SS-men showed themselves to be cruel”: den sadistiske lägervakten

Judinnan Lillian Steinberg överlevde Auschwitz och Josef Mengeles⁴⁸ selektioner och kännetecknar den överlevare vars traumatiska upplevelser har bidragit till ett villkorslöst hat gentemot sina tidigare plågoandar. Steinbergs uppfattning om lägervakterna kan sammanfattas av följande citat: ”they [lägervakterna] were killing like crazy and they loved it” samt ”we were so anxious to put our hands around them [lägervakterna] and choke them to death. And I’m sorry to say it, I could still do it”.⁴⁹ Den hårda tonen Steinberg förmedlar är dominerande bland överlevarna och alla dessa kan inte få rum i uppsatsen. Steinberg menar dessutom att hennes erfarenheter från Auschwitz har lett till att hon fått uppfattningen att tyskar som folk generellt är ondskefullt. Det är inte oväntat att Steinberg i intervjun

---

⁴⁸ Josef Mengele. Chefläkare i Auschwitz som utförde experiment på lägerfångar och vid nya transporter selekterade de arbetsdugliga judarna från de som var avsedda för gaskamrarna.

⁴⁹ Steinberg, Lillian. *USC Shoah foundation*. Riverdale 1999.

rekommenderar *Hitler's willing executioners* där Goldhagen själv skriver att det är fel att beteckna förövarna i Förintelsen som antingen "nazister" eller "SS-män". En mer lämplig beteckning enligt Goldhagen är därför "tyskar" – "no Germany, no Holocaust".⁵⁰ Judinnan Miriam Tauber, som förvisso inte hade skickats till ett koncentrationsläger då hon mirakulöst hade lyckats fly men som dock bevittnade en massaker, beskriver hur tyska SS-män drack sprit och åt mat under "masslakten". Likt Steinberg minns Tauber en nästan fanatisk inställning hos SS-männen som inte bara dödade för att det var order utan även för att tillfredsställa sina "djuriska" behov.⁵¹ En politisk fånge vittnar specifikt om en individ, lägerkommendanten i Gross-Rosen, som välkomnade honom och de andra nyanlända genom att gå från barack till barack och döda fångar, också denne berusad av alkohol.⁵² Lillian Steinbergs minns också Rudolf Höss i Auschwitz och uttrycker ironiskt hur Höss tyckte att judarna hade det "för bra" i Auschwitz I och därför valde att förflytta judarna till Auschwitz II-"Birkenau", några kilometer ifrån huvudlägret, där förhållandena enligt Steinberg var betydligt värre. Harry Weiss, även han jude, menar likt de föregående, att lägervakterna var utan medlidande – ett gäng brutala sadister.⁵³ Den slovakiske juden Rudolf Vrba, vars syn är av varierad art och inte ramar in alla lägervakterna som brutala sadister, har dock minnen av specifika individer från den tid han arbetade i "Kanada". Vrba nämner SS-män som Otto Graff och Hans Koenig som av sadistiska skäl inte avstod från att utföra brutala övergrepp de annars hade kunnat låta kapos verkställa och därför tog ett aktivt beslut att *inte* hålla sig i bakgrunden vilket de enligt Vrba hade kunnat.⁵⁴

Att överlevarna från Auschwitz minns sadisterna är karakteristiskt. Detta är även tongångarna i andra läger: i Ravensbrück minns en kvinnlig politisk fånge att det fanns flertalet elaka kvinnliga SS-vakter som "*slog oss, knuffades, hällde het soppa på och över oss*".⁵⁵ En annan f.d. politisk fånge från Ravensbrück berättar som den dominerande delen av överlevarna: "*SS-men showed themselves to be cruel*".⁵⁶ Även om Jehovas vittnen verkar ha haft en förhållandevis bättre tillvaro menar Josef Schoen, som var placerad i ett för honom okänt läger, att SS-män kunde ta en fånges hatt, slänga iväg den för att sedan beordra fången att gå och hämta den och därför få en anledning att skjuta eftersom fången "försökte fly".⁵⁷

---

⁵⁰ Goldhagen 1996, s. 6.

⁵¹ Tauber, Miriam. *USC Shoah foundation*. New York 2001.

⁵² Förhörsvittne 270. "Röster från Ravensbrück", Dädesjö 1946, s. 2.

⁵³ Weiss, Harry. *USC Shoah foundation*. Sevierville 1998.

⁵⁴ Vrba, Rudolf. *Jag flydde från Auschwitz*, Uddevalla 2007, s. 147.

⁵⁵ Förhörsvittne 65. "Röster från Ravensbrück", Frostavallen 1945, s. 5.

⁵⁶ Förhörsvittne 6. "Röster från Ravensbrück", Lund 1945, s. 4.

⁵⁷ Schoen, Joseph. *USC Shoah foundation*. Vancouver 1998.

Det hade varit lönlöst att ge fler exempel på den ovan beskrivna synen hos överlevarna. Denna syn är den dominerande, det måste framhållas. De sadistiska lägervakterna i Treblinka fanns dem också men p.g.a. en risk för ”överflöd”, och att just dessa redogörelser lämpar sig bättre under senare delar av denna delstudie, har de flyttats.

”Han var ingen sadist, som en del andra”: den ”frivilligt ovillige” lägervakten

Rudolf Vrba, som bevittnade efterdyningarna av en massaker där 100 000 kroppar skulle plockas upp ur massgravarna för att brännas, skriver att SS-männen tilldelades en flaska sprit om dagen för att ”stå ut”. Detta kan jämföras med Miriam Tauber som uppfattade kombinationen av sprit och mord som en festlig tillställning för SS-männen. Enligt Vrba hatade dock även SS-männen detta arbete, även om arbetet endast utgjordes av att övervaka de arbetskommandon av fångar som tvingades bära kropparna till bränningen.⁵⁸ Otto Pressburger, också han av judisk börd, som ingick i ett av dessa arbetskommandon, säger även han att SS-männen hela tiden drack vodka eller konjak för att de inte stod ut att ens vara på plats.⁵⁹

Att olika uppfattningar finns, t.ex. Lillian Steinberg och Miriam Tauber i opposition mot Rudolf Vrba kan möjligen belysas i diskussionen kring hur de egna erfarenheterna av SS-männen skapades. Vrba kom till Auschwitz utan anhöriga och slapp uppleva de traumatiska ögonblick som t.ex. Lillian Steinberg erfor då hon fick se sin bror misshandlas till döds av en SS-man, eller för den delen Miriam Tauber som fick se sin farmor bli ihjälskjuten i sängen eftersom farmodern var för sjuk för att kunna resa sig på SS-mannens kommando.⁶⁰ Steinberg och Tauber verkar ha utvecklat ett ovillkorligt hat där SS-männens dödande och drickande ses som ett firande vilket inte Rudolf Vrba verkar anse. Inte för att det är orimligt att *vissa* lägervakter ”festade” under masslakterna. Browning beskriver i sin bok t.ex. hur Löjtnant Gnade, som likt de andra i Polisbataljon 101 drack sprit under mördande, men att Gnade började uppvisa sina sadistiska drag under själva berusningen vilket för ett vittne under dessa

---

⁵⁸ Vrba 2007, s. 105.

⁵⁹ Rees 2007, s. 141.

⁶⁰ Steinberg 1999; Tauber 2001.

omständigheter kunde tolkas som att Gnade ”festade”, om han nu gjorde det eller inte är svårt att spekulera i.⁶¹

Ofta beskrivs SS-männens roll i bakgrunden medan kapos hade den övervakande funktionen. Vrba illustrerar detta genom att förklara att ifall ett arbetskommando hade placerats i en fabrik runt Auschwitz vars civila tyska förmän tyckte att arbetet gick för långsamt sade förmännen följaktligen till en SS-man, som i sin tur skällde på kapos, vilka sedan vidarebefordrade nya direktiv med hugg och slag mot lägerfångarna.⁶² Även Lillian Steinberg menar att kapos fick ”grönt ljus” av lägervakterna och var därför de egentliga reella herrarna över lägerfångarnas liv i Auschwitz. Steinberg minns t.ex. att när hon arbetade med att sy uniformer var det kapos som övervakade arbetet medan de välvårdade och stiliga SS-kvinnorna höll sig i bakgrunden.⁶³

Kommandanten Franz Stangl som tjänstgjorde i Treblinka och vars eget vittnesmål är en del av källmaterialet, är ihågkommen av flertalet överlevare. Stanislaw Szmajzner som var 15 år gammal då han träffade Stangl, som då var lägerkommandant i Sobibor innan Treblinkatiden, beskriver sitt första intryck av Stangl som att han var artig, korrekt och snäll. Szmajzner som hade fått arbete som guldsmed berättar att Stangl kom varje dag och såg på när han arbetade och att den konversation de hade haft var normal, ”som om jag vore hantverkaren och han kunden”.⁶⁴ Joe Siedlecki, en överlevare från Treblinka, kan inte alls minnas att Stangl skulle ha misshandlat eller mördat någon men frågar sig också varför Stangl som kommandant skulle behöva göra det?⁶⁵ På samma sätt menar Leonard T. Zawackis, en politisk fånge i Auschwitz, att Rudolf Höss förmodligen inte hatade fångarna men samtidigt var väldigt strikt. Zawacki minns aldrig att han sett Höss slå eller döda någon fånge.⁶⁶ Men på samma sätt som Joe Siedlecki minns Stangl, varför skulle Höss behöva misshandla någon med tanke på hans höga befattning? Joe Siedlecki menar alla fall att de som påstår sig ha sett Stangl misshandla eller mörda någon ljuger, ”Han var ingen sadist, som en del andra”.⁶⁷

Denna del visar hur överlevarnas uppfattningar av lägervakterna, i jämförelse men den förra delen, visar prov på motsättningar. Lägervakterna som begick mord i kombination med alkohol blev i förra delen betecknade som sadister av överlevarna medan dessa lägervakter i denna del istället beskrivs som märkbart påverkade av mördandet. Av vad som kan tolkas av

---

⁶¹ Browning 1998, s. 98.

⁶² Vrba 2007, s. 126-127.

⁶³ Steinberg 1999.

⁶⁴ Sereny 2000, s. 137-138.

⁶⁵ Sereny 2000, s. 210.

⁶⁶ Zawacki, Leonard T. *USC Shoah foundation*. Ashland 1997.

⁶⁷ Sereny 2000, s. 210.

överlevarens syn på lägervakterna handlade det i detta fall inte om en *vilja* att delta mordet eller Förintelseprocessen men likväl en frivillighet p.g.a. omständigheterna.

”En mycket god människa”: ”den medlidsamme” lägervakten

Richard Glazer, överlevaren från Treblinka, vittnar om att under 1943 gick lägret in i en ny fas. Många SS-män blev måna om att försöka hålla sig borta från fronten och ville därför visa sig viktiga i Treblinka. Glazer menar samtidigt att lägerfångarna i Treblinka gjorde allt för att hålla sig vid liv och att de därför i sin tur ville visa sig ovärderliga för SS-männen så att de inte skulle skickas till gaskamrarna och ”bytas ut” mot judar från nya transporter. Enligt Glazer uppstod det ”*en kuslig samhörighet*” mellan fångarna och SS-männen, vilket måste ha öppnat upp fältet för att goda relationer skulle kunna ha skapats mellan lägerfångar och lägervakter. Glazer säger också, även om han är medveten om att han generaliserar, att SS-män under 1943 började inse att kriget mot ryssarna inte gick som det var tänkt och att det därför fanns ett nytillkommet värde i att skapa goda relationer med enskilda fångar som, ifall det behövdes, skulle kunna ta SS-män i försvar ifall det skulle bli någon form utav rättegång efter kriget.⁶⁸

Man kan därför tänka sig att en lägerfånge i Treblinka skulle ha kunnat missförstå en lägervakts intention då denne visade medlidande och som därför skulle ha gett upphov till en för överlevaren positiv syn på den berörde lägervakten. Lillian Steinberg, som i slutet av kriget var placerad i Bergen-Belsen, ger ett exempel på ett misslyckat försök från en SS-kvinna som försökte muta en kapo med vänlighet. SS-kvinnan ska ha berättat att hon på ett väldigt oskyldigt vis hade blivit indragen i koncentrationslägerverksamheten eftersom det fanns en lag i Tyskland som sa att alla kvinnor över 18 år var tvingade till arbete och att just lägervakt skulle ha varit ett mindre krävande arbete. Steinberg minns dock denna SS-kvinna som lägrets egna ”Mengele” samt att denna kvinna dödade fångar för nöjes skull.⁶⁹

Det finns dock exempel på hur ett närmande från en SS-man lyckades. Ifall det var ett närmande av medlidande, eller ytterligare ett exempel som kan sättas in i samma typ som ovanstående fall, är omöjligt att avgöra p.g.a. bristen på information i det specifika fallet. Helen Lewis, som i augusti 1944 hade blivit förflyttad från Auschwitz till ett underläger till

---

⁶⁸ Sereny 2000, s. 199.

⁶⁹ Steinberg 1999.

Stutthof, minns en specifik SS-man. Denne SS-man ska ha delat med sig av sin egen matranson varje dag till det arbetskommando Lewis arbetade för och enligt Lewis behandlade denne SS-man lägerfångarna, så långt det var möjligt, som fullvärdiga människor. Lewis tolkar detta som att SS-mannen var en god människa och berättar vidare att denne SS-man skulle en tid innan lägrets befrielse bli kommandant och ska då ha strukturerat om lägret så till den grad att lägerfångarna fick mat och medicin och att lägerfångarna därav blev så tacksamma att de försvarade denne nye kommandant då ryssarna dundrade in i lägret och ville avrätta honom. Just det sistnämnda är vad Lewis själv har hört av andra överlevare från Stutthof eftersom Lewis själv blev evakuerad från lägret när den nye kommandanten tillträdde sin post. Dock nämner Lewis att denne SS-man hade varit en lärare innan han fick sin tjänst i Stutthof och därför kan det diskuteras ifall han verkligen var en SS-man eller bara en civil i SS-uniform.⁷⁰

Tanken att det undantagsvis skulle ha funnits medlidsamma lägervakter är inte helt ovanligt i källmaterialet. Det ovan beskrivna fallet var enligt Lewis mening just ett sådant undantag. Att Theodore Eickes hårda reglementet blev åsidosatt av vissa lägervakter då kriget började gå dåligt för Tyskland, som Lillian Steinberg i Bergen-Belsen och Richard Glazer i Treblinka upplevde, kan även bekräftas av SS-mannen Perry Broad som minns att det fanns flera SS-män i Auschwitz som började bli vänliga mot fångarna mot slutet av kriget samtidigt som "[they] begun to curse the tattoo on the inner side of their arms".⁷¹

Överlevaren från Treblinka, Joe Siedlecki, minns "odjur" som SS-männen Kurt Franz, August Wilhelm Miete etc. men berättar också att det fanns goda SS-män som utmärkte sig från mängden. En SS-man vid namn Karl Ludwig ska ha hjälpt Siedlecki och gett honom förnödenheter. Siedlecki säger under intervjun att hade det varit något denne SS-man behövde idag skulle Siedlecki ge honom det, Karl Ludwig var "*en mycket god människa*".⁷²

I regel verkar det hårda tonläget gentemot SS-männen vara mer dämpat bland Jehovas vittnen. Varken Victor Schnell eller Franz Wohlfahrt nämner i intervjuerna att de skulle ha blivit slagna eller för delen varit hungriga, även om Schnell minns att han var undernärld under den sista tiden innan befrielsen.⁷³ Jehovas vittnen verkar i kontrast till de judiska lägerfångarna minnas fler välvilligt inställda SS-män. Franz Wohlfahrt beskriver hur han i ett underläger till Dachau fick sitt ben infekterat och inte tilläts få medicinsk behandling av läkarna men att kommandanten personligen tog honom till en läkare. Wohlfahrt vittnesmål

---

⁷⁰ Lewis, Helen. *USC Shoah foundation*, Sheffield 1998.

⁷¹ Broad; Smolen (red) 1978, s. 185. (Signifikant för SS-män var att de hade sin blodgrupp intatuerad.)

⁷² Sereny 2000, s. 208

⁷³ Wohlfahrt, Franz. *USC Shoah foundation*. Toronto 1997; Schnell, Victor. *USC Shoah foundation*. Cary 1997

handlar vidare om de privilegier han fick, som t.ex. tillgång till Bibel och att han fick röra sig utan bevakning då kommandanten litade på honom.⁷⁴ Wohlfahrts vittnesmål är betydligt ljusare än många andras men dessvärre saknas hans personliga syn på SS-männen eftersom det var en komplex situation då SS-männen var ”hyggliga” mot honom men förmodligen inte mot andra lägerfångar. Wohlfahrt nämner dock att han en dag träffade en hög SS-officer, Karl Berg, som inspekterade lägret och som var väldigt trevlig och anmärkte diskret till Wohlfahrt: ”How far will that criminal [Hitler] in Berlin go?”. Wohlfahrt berättar att han höll kontakten med Karl Berg efter kriget och att han även vittnade till Karl Bergs fördel i rätten, vilket ger utrymme för tanken att Wohlfahrt ansåg att det fanns åtminstone vissa inom koncentrationslägrens system som var ”goda” lägervakter, även om Karl Berg själv kanske inte direkt kan klassas som en lägervakt.⁷⁵

Något utmärkande vad gäller Jehovas vittnen är att de egentligen inte behövde vara i koncentrationslägren. Samtliga Jehovas vittnen minns att de flertalen gånger blev ombedda att ta avstånd från Jehova vilket skulle ha inneburit frihet.⁷⁶ Det är förmodligen i detta sammanhang Rudolf Höss uppfattade den s.k. ”viljan” till fångenskap bland Jehovas vittnen vilket egentligen endast var en frivillighet till fångenskap med tanke på omständigheterna.

Joseph Schoen, även han ett Jehovas vittne, minns att SS-männen och kommandanten efter hand blev imponerade av Jehovas vittnens starka övertygelse och därför började bemöta just honom med respekt. Han säger även att det fanns SS-män som efter kriget själva blev Jehovas vittnen just p.g.a. erfarenheten av den starka övertygelse de fick uppleva av Jehovas vittnen i koncentrationslägren.⁷⁷ Det kan tänkas att Schoen ansåg att en del SS-män i grund och botten var goda men samtidigt behövde ”bli upplysta”.

En anledning till att Jehovas vittnens minnen inte är lika traumatiska som övriga kategorier kan bero på att de, till skillnad från t.ex. de judiska lägerfångarna, verkade ha behandlats bättre. Jehovas vittnen var inte enligt nazistisk propaganda hjälplöst förlorade då de inte blev dömda utefter en biologisk utgångspunkt. Dessutom tilldelades Jehovas vittnen de arbeten där SS-männen behövde någon de kunde lita på. Robert Wagemann som själv var en liten pojke under kriget och inte blev skickad till ett koncentrationsläger kunde efter kriget höra från sitt sovrum då Jehovas vittnen besökte hans far att de berättade att de i början blev behandlade illa men att de efter hand fick respekt av SS-männen som sedan också insåg att de kunde använda Jehovas vittnen som anställda i SS-köket eller som barberare. Detta eftersom

---

⁷⁴ Wohlfahrt 1997.

⁷⁵ Wohlfahrt 1997.

⁷⁶ Schoen 1998; Schnell 1997; Wohlfahrt 1997.

⁷⁷ Schoen 1998.

Jehovas vittnens pacifism aldrig skulle tillåta dem att förgifta maten eller skära halsen av den SS-man som behövde rakas.⁷⁸ Man kan tänka sig att ett arbete i köket eller som barberare måste ha underlättat fångenskapen och inte varit ett särdeles tungt arbete

Victor Schnell minns att Jehovas vittnen transporterades till Auschwitz i syfte att bli hjälpredor i SS-officerares bostäder. Else Abt var just ett av de Jehovas vittnen som transporterades till Auschwitz och jobbade i en SS-officers bostad där SS-mannen och hans hustru ”inte kunde finna ord för sin tacksamhet”.⁷⁹ Det är inte otänkbart att Else Abt som lägerfånge i Auschwitz fick en bättre behandling och därför erhöll färre hemska minnen av SS-männen. Else Abt säger dock att hon fick en chock då hon anlände till Auschwitz då hon fick se hur omänskligt judarna behandlades av SS-männen. Vad hon ansåg om SS-männen efter denna erfarenhet nämner hon dock inte.⁸⁰

Överlevaren Richard Glazer från Treblinka redovisar en annan intressant variabel om hur en möjlig vänlighet från en SS-man kunde misstolkas. Enligt Glazer tenderade vissa SS-män, som valde ut arbetsdugliga judar från transporter till sina respektive arbetskommandon, att utveckla en ”skyddslingsrelation” till somliga av de judiska fångarna de var i behov av, såsom skraddare, garvare, guldsmeder o.s.v. Glazer hävdar att en specifik SS-man kunde utveckla en sorts ”lojalitet” gentemot fången och ville därför hålla denne vid liv.⁸¹ Joe Siedlecki minns att han överraskande nog blev räddad från en avrättning av SS-mannen August Wilhelm Miete, som Siedlecki själv minns som en sadist, och antar att han blev räddad just p.g.a. att Miete hade handplockat honom vid Siedleckis ankomst till Treblinka.⁸² Richard Glazer menar att den obehagliga konsekvensen av ”skyddslingsrelationen” blev att SS-män som ogillade varandra försökte döda varandras skyddslingar för att på så sätt ”komma åt” den andre. Enligt Glazer kunde t.ex. Kurt Franz sparka in Mietes skyddsling i gaskamaren bara för att Franz hatade Miete, i grund och botten var detta enligt Glazer ett tecken på likgiltighet inför judarnas öde och bör därför *inte* tolkas som någon form av relation byggd på medlidande.⁸³

Man kan dock tänka sig att ”skyddslingsrelationen” kunde ha lett till att en lägerfånge utvecklade en bra relation gentemot en specifik lägervakt vilket skulle kunna ha lett till en uppfattning hos överlevaren att lägervakten var välvillig. Den goda relation Siedlecki utvecklade med SS-mannen Karl Ludwig kan därför diskuteras med avseende att Siedlecki

---

⁷⁸ Wagemann, Robert. *USC Shoah foundation*. Fairfield 1998.

⁷⁹ Schnell 1997; Rees 2007, s. 206-207.

⁸⁰ Rees 2007, s. 206.

⁸¹ Sereny 2000, s. 297-298.

⁸² Sereny 2000, s. 297-298.

⁸³ Sereny 2000, s. 197-198.

inte var selekterad av Ludwig utan av August Wilhelm Miete. Enligt Siedlecki verkar det alla fall ha varit en ärligt god relation de utvecklade vilket gett upphov till den tidigare nämnda positiva synen på denne SS-man.

Som nämnt var Treblinka ett mindre läger än Auschwitz vilket kan ha resulterat i att relationen mellan lägervakterna och lägerfångarna blev mer ”sammansvetsad”. Det är därför förståeligt att ett skyddslingsystem uppstod i just Treblinka och inte i samma utsträckning i Auschwitz. Dock nämner Laurence Rees att lägerfångar i Auschwitz ville försäkra sig om sin egen överlevnad genom att bli nyttiga för en individuell SS-man så att denne skulle förstå att lägerfångaren var viktig och därför blev villig att hjälpa denne.⁸⁴ Källor som stödjer detta från Auschwitz är dock väldigt få, men de kunde inträffa. Ett mer extremt fall, som dock inträffade i den del av Auschwitz där lägerfångarna hade mer eller mindre fasta arbeten och såg sina SS-vakter varje dag, är historien om Helena Citrónová som utvecklade ett intressant förhållande med SS-mannen Franz Wunch. Citrónová hade fått anställning i ”Kanada” där Wunch utan framgång hade börjat uppvakta henne med presenter men p.g.a. den rådande situationen i Auschwitz kände Citrónová ett villkorslöst hat gentemot Wunch och dennes närmanden lyckades inte. Tydligt ska denne Wunch en dag ha räddat livet på Citrónovás syster som varit på väg mot gaskammaren och därefter ordnat en anställning åt systemen i ”Kanada”. Citrónová säger att hon blev väldigt tacksam och att ”med tiden kom jag till sist att verkligen älska honom”.⁸⁵

Vi kan se att vad gäller kategorin judar hur synen på lägervakterna skiljer sig. Frågan är i så fall om det finns förklaringar? Som nämnades i bakgrunden hade de judar som arbetade i Auschwitz och Treblinka olika levnadsvillkor. I Auschwitz var det en utbredd svält, kantad med tyfusepidemier, och framförallt en väldigt opersonlig kontakt med lägervakterna. Detta kan jämföras med Treblinka där svälten och tyfusepidemierna inte fanns, fränsett en tid i början av 1943. P.g.a. Treblinkas småskalighet blev relationerna mellan lägerfångarna och lägervakterna också mer personlig. Treblinka kan bättre likställas med Auschwitzs ”Kanada” där levnadsförhållandena var bättre och där det också fanns en mer personlig relation mellan lägerfångarna och lägervakterna vilket gav utrymme för att ge både en negativ och en positiv syn hos överlevarna. Således minns Rudolf Vrba sadisterna i ”Kanada” medan Helena Citrónová minns ”den gode” Franz Wunch. Det är logiskt att de uppenbart traumatiserade, t.ex. Lillian Steinberg, som levde i de dåliga förhållandena i Auschwitz II-”Birkenau”, fick en annorlunda syn på lägervakterna än vad t.ex. Joe Siedlecki i Treblinka då Siedlecki fick

---

⁸⁴ Rees 2007, s. 123.

⁸⁵ Rees 2007, s. 233-237.

möjligheten att erfara även en alternativ bild av lägervakterna p.g.a. Treblinkas mer utbredda möjlighet till personliga relationer.

Den första frågeställningen som hade haft uppgiften att kunna förmoda att olika överlevare borde haft en annorlunda syn på lägervakterna blev gällande i den andra frågeställningen. Dock behöver vi inte helt ignorera de resultat som t.ex. berörde Jehovas vittnen i den första frågeställningen där endast Rudolf Höss uttalade sig då det kan finnas ett logiskt samband ifall man ser från det ”omvända” perspektivet. Rudolf Höss memoarer får en relativt rimlig ”generell” syn på Jehovas vittnen efter att vi undersökt hur Jehovas vittnen uppfattade sin fångenskap och lägervakterna. Mycket av det som Jehovas vittnen beskriver fanns även i Höss memoarer, även om just konflikten angående Jehovas vittnens ”vilja” till fångenskap gav utlopp till meningsskiljaktigheter. Det omvända perspektivet kan därför i viss mån fylla en del av de luckor som fanns efter den första frågeställningen och bekräfta den olikartade syn de f.d. lägervakterna hade om judarna i Treblinka och i Auschwitz.

”Den illvillige, den likgiltige och den medlidsamme”

Det fanns, enligt Rudolf Höss, tre generella kategorier av lägervakter. Dels var det ”sadisterna” som inte kände något medlidande gentemot fångarna och gjorde allt för att plåga dessa. Den största kategorin var de likgiltiga, de höll sig i bakgrunden, försökte göra så lite som möjligt och lät därför kapos utföra det terroriserande och kontrollerande arbetet vad gällde övervakning av lägerfångarna. Sen fanns också den tredje gruppen av lägervakter som kunde visa sin medkänsla och försökte hjälpa fångarna.⁸⁶ Kategorisering av denna typ är rätt orimlig med tanke på att en individ generellt sätt inte ”är” en typ eller annan. Förvisso är detta mer en fråga för psykologer och inte historiker, utefter källmaterialet är det tydligt att de f.d. lägervakterna och överlevarna delade in sin verklighet och relationer i enlighet med denna ”tredelning”.

Denna delstudie kommer att undersöka de f.d. lägervakterna syn på sig själva. Här kommer också inflikningar från föregående delstudie att bli viktiga.

---

⁸⁶ Höss 1996, s. 53-54.

”Hitler’s Willing Executioners”: den sadistiske lägervakten

SS-mannen Max Grabner, i källmaterialet känd för sin brutalitet och enligt SS-mannen Perry Broad, en av de mest beryktade sadisterna i Auschwitz. Enligt Broad undvek även Rudolf Höss att ställa sig i vägen för Grabners upptåg, även om Broad menar att Höss också hade sadistiska egenskaper. De lägervakter som tjänstgjorde under Grabner var därför enligt Broad de mest fanatiska och känslolokalla SS-männen.⁸⁷ Dessa SS-män kunde under pausen mellan avrättningarna stå och vissla, prata med varandra om allt möjligt, och försöka framställa sig själva som oberörda som en demonstration för att visa varandra hur hårda de var.⁸⁸ Perry Broad nämner också i sammanhanget att den typisk fanatiska SS-mannen Gerhard Palitzsch kunde gå omkring bland de dödsdömda och utdela nackskott efter nackskott för att sedan stoppa ner pistolen i hölstret och vända sig mot sin överordnande ”[who] looked at him with a significant, fiendish smile and then slowly raised his arm in the Nazi salute”.⁸⁹

Perry Broad's minnen är överlag kritiska gentemot SS-männen i Auschwitz och nämner att inga av de SS-läkare som utförde de fruktansvärda experimenten i Auschwitz tyckte att deras handlingar egentligen var oriktiga.⁹⁰ Broad försöker inte direkt att distansera sig själv från sadismen och mordet i Auschwitz utan väljer i memoarerna endast att fördöma de andra SS-männen och kanske genom detta avståndstagande förmedla sin egen oskuld. Rudolf Höss däremot lägger mer energi på att distansera sig ifrån den sadism som förekom i Auschwitz genom att peka på att han ständigt fick nya projekt, som t.ex. utbyggnaden av lägret, och därför tvingades till att lämna över det direkta ansvaret till personer som han själv ansåg vara odugliga och i hans egen smak väldigt brutala. Exempelvis nämner Höss den av Broad ovannämnde Gerhard Palitzsch i detta sammanhang då Palitzsch enligt Höss hade haft helt andra åsikter än Höss själv beträffande behandlingen av lägerfångarna. Höss menar dock att han inte kunde avskeda dessa lägervakter då de var tillsatta utifrån direktiv från ”högre ort”. Höss menar att han p.g.a. av detta med tiden utvecklade en sorts paranoia då han alltid kände sig lurad av sina underordnade.⁹¹ Rudolf Vrba som överlevde Auschwitz ger på sätt och vis

---

⁸⁷ Broad; Smolen (red) 1978, s. 143-144, 146.

⁸⁸ Broad; Smolen (red) 1978, s. 147.

⁸⁹ Broad; Smolen (red) 1978, s. 159.

⁹⁰ Broad; Smolen (red) 1978, s. 161.

⁹¹ Höss 1996, s. 86-92, 95-96.

stöd till Höss resonemang eftersom Vrba menar att även om Höss hade den formella makten var det de SS-män vilka skötte ”vardagsrutinerna” som var de reella herrarna.⁹² Att minnas Höss som sadistisk blev något av ett problematiserat minne bland överlevarna, och återkommer även i minnesanteckningarna från Perry Broad och Rudolf Höss.

Även de minnen som överlevt Treblinka upprepar hur utbredd sadismen var bland lägervakterna. Kommendanten Franz Stangl minns i en intervju att det fanns flera SS-officerare som såg avrättningarna, inte bara som nödvändiga, utan även som ett nöje och att det ”var rena ’sporten’ att skjuta på judarna”.⁹³ Dock fanns det delade meningar ifall Franz Stangl kunde stävja sadismen ifall han så önskade. SS-mannen Franz Suchomel minns att Stangl informerade SS-männen om direktiv från Hitler som löd att fångarna inte fick misshandlas, vilket givetvis var omöjligt enligt Suchomel då våld krävdes för att utföra arbetet i lägret, speciellt när det gällde de transporter av judar som anade sitt öde i Treblinka. Enligt Suchomel förbättrade förvisso Stangl situationen i Treblinka men hävdar samtidigt att Stangl hade kunnat göra mer för att reducera sadismen. Överlevarna som nämndes i den föregående delstudien verkar bestämt ha den uppfattningen att Franz Stangl *inte* var en sadist. Gustav Münzberger ansåg att det inte fanns något Stangl kunde göra för att stoppa SS-män som den sadistiske Kurt Franz från att begå sina brutala handlingar då Kurt Franz bara hade kunnat skvallra till likasinnade på ”högre ort” vilket hade inneburit att Stangl hade blivit tvungen att ”ge efter”.⁹⁴ Detta liknar den konflikt även Rudolf Höss beskriver i Auschwitz. Franz Suchomel menar dock att Stangl var en rätt hygglig person då han minns att de ”anständiga männen gillade Stangl – han var inte ett svin, som de flesta andra”.⁹⁵ Att sadism fanns bland vissa SS-män i Auschwitz och Treblinka bekräftas av samtliga vittnesskildringar inkluderade i denna studie. Dock finns det delade uppfattningar bland de f.d. lägervakterna och överlevarna till vilken grad lägerkommendanterna Höss och Stangl kunde hållas som ansvariga för sadismen.⁹⁶

---

⁹² Vrba 2007, s. 190.

⁹³ Sereny 2000, s. 177.

⁹⁴ Lanzmann. Sereny 2000, s. 224.

⁹⁵ Sereny 2000, s. 190.

⁹⁶ Se kap. 3, ”En kuslig samhörighet”, s. 28.

”En stenhård mask”: ”den likgiltige” lägervakten

Franz Stangl menar i intervjun att han egentligen inte alls ville vara kommandant, varken för Sobibór eller Treblinka när det blev uppenbart att den förestående uppgiften var att likvidera judar. Enligt Stangl var han medveten om att det var en brottslig handling och bad därför om att bli förflyttad vilket enligt egen utsago nekades honom. Han nämner även att det fanns en tanke om desertering men att rädslan över vad som i så fall skulle hända med hans egen familj var för stor för att han skulle kunna genomföra detta. Dock menar Stangl att han kunde stå ut med kommandantposten eftersom han från fönstret i sitt kontor inte kunde se själva utrotningsprocessen.⁹⁷ Browning menar att de flesta ”kugghjulen” i Förintelsen var just ”skrivbordsmördare” som Stangl, de som gav order men som inte behövde bevittna konsekvenserna av detta.⁹⁸

Just distanseringen från mordandet blev betydande i Auschwitz och Treblinka då mordandet i ökande utsträckning skedde i gaskamrarna och inte utfördes av individuella lägervakter. Likt Stangl menar Höss att han under sin tid i Sachsenhausen trivdes bättre än i Dachau då han i Sachsenhausen inte kom i direkt kontakt med lägerfångarna och därför inte behövde se lidandet.⁹⁹ Höss och Stangl förenas i den mening att de båda hävdar att de egentligen inte gillade sitt arbete, dock var det bara Stangl som ansåg att utrotningen av judar var brottsligt men att han över tiden vände sig vid det. Enligt Höss blev också många av de högre parti- och SS-ledarna, som hade förespråkat utrotningen av judarna väldigt chockerade då de besökte Auschwitz och ska ha undrat ”hur jag själv [Höss] och mina mannar stod ut med att jämt behöva se detta”.¹⁰⁰ Enligt Höss fanns det också flera höga SS-män som menade att det bödelsarbete som utfördes av SS-männen besudlade uniformen, dessa män blev följaktligen åtalade av Theodore Eicke men kom undan med endast en varning av Himmler.¹⁰¹

Oscar Gröning som tjänstgjorde i Auschwitz, och som har lyckats distansera sig från sitt tidigare ”jag”, menar att han alltid har tagit rätt beslut i sitt liv och erkänner själv att han var en del av utrotningsmaskinen. Dock hävdar han att vad han själv har ansett ”vara rätt” har förändrats över tiden vilket möjligen kan tolkas som att han vid tidpunkten vid sin

---

⁹⁷ Sereny 2000, s. 224.

⁹⁸ Browning 1998, s. 176; Se även Hannah Arendts berömda diskussion kring ”den banala ondskan”. Arendt, Hannah. *Eichman in Jerusalem – A report on the banality of evil*, London 2006.

⁹⁹ Höss 1996, s. 64.

¹⁰⁰ Höss 1996, s. 130-131.

¹⁰¹ Höss 1996, s. 67-68.

tjänstgöring i Auschwitz ansåg att utrotningen av judarna var riktig – även om han inte skulle tycka det senare.¹⁰²

Gemensamt för lägervakterna var att de utförde de uppgifter som förväntades av dem, även de som ansåg att uppgifterna vara både oriktiga och vidriga. Franz Suchomel i Treblinka berättar att hans första intryck av Treblinka var katastrofalt och att han och de andra nya SS-männen satte sig ner på sina resväskor ”and cried like old woman [sic!]”.¹⁰³ För Suchomel, Stangl, Höss och även för många andra som var inblandade i koncentrations- och förintelselägersystemet, skulle tjänstgöringen innebära plikt, noggrannhet, och en förmåga att hålla en ”stenhård mask”, som Höss uttrycker det.¹⁰⁴ SS-läkaren Johann Kremer skriver i sin dagbok den 2 september 1942, efter att ha deltagit i sin första ”specialaktion” i Auschwitz: ”by comparison Dante’s Inferno seems almost a comedy”.¹⁰⁵

Perry Broad menar att SS-männen som arbetade vid gaskamrarna i Auschwitz mestadels var fulla.¹⁰⁶ Superiet i Auschwitz och Treblinka var som nämnt utbrett bland lägervakterna och blev ett debatterat ämne när det kom till överlevarnas syn på denna företeelse. F.d. SS-mannen Otto Horn som hade ansvarat för förbränningen av de döda kropparna i Treblinka menar att SS-mannen Gustav Münzberger som arbetade vid gaskamrarna nästan alltid var full: ”Han gjorde samma sak dag ut och dag in... Jag tror att han till slut inte brydde sig – han söp”.¹⁰⁷ Münzberger minns själv att han knappt behövde göra någonting då det enligt honom var kapos som gjorde arbetet.¹⁰⁸ Denna syn på sig själva som beskrivs av de f.d. lägervakterna har likheter och skillnader med de som beskrivs av överlevarna. Som vi minns i den andra delstudien kunde överlevarna uppfatta lägervakternas supande som ett festande eller av andra överlevare som att de egentligen var ovilliga att delta i mordandet och behövde alkoholen för att kunna ”stå ut”.¹⁰⁹

Ifall vi återkopplar till Goldhagen som menade att eftersom mannarna i Polisbataljon 101 hade tillåtelse att avstå från mordandet var det just detta som tydde på att mordandet var frivilligt, och därför också en vilja.¹¹⁰ Likt Jehovas vittnens ovan nämnda ”vilja” till fångenskap borde man även här möjligen kunna notera att lägervakternas frivillighet till

---

¹⁰² Rees 2007, s. 175.

¹⁰³ Suchomel, Franz; Lanzmann, Claude (prod.). *Shoah*. 1985.

¹⁰⁴ Höss 1996, s.61.

¹⁰⁵ Kremer, Johann. ”Diary of Johann Paul Kremer” i Smolen, Kazimierz (red). *KL Auschwitz Seen by the SS*, Oświęcim 1978, s. 212.

¹⁰⁶ Broad; Smolen (red) 1978, s. 184.

¹⁰⁷ Sereny 2000, s. 245.

¹⁰⁸ Sereny 2000, s. 248.

¹⁰⁹ Se kap. 3, ”En kuslig samhörighet”, s. 25-28.

¹¹⁰ Goldhagen 1996, s. 221.

mördandet inte verkade ha varit en *vilja* i samma bemärkelse och att lägervakterna därför försökte komma på medel som alkohol till en ”likgiltig” förklädnad.

Perry Broad menar förvisso att det måste ha funnits en ”riktig” likgiltighet bland SS-männen angående deras inställning till judarnas öde i Auschwitz. Broad skriver att SS-männen mest var irriterade ifall en transport kom mitt i natten och att SS-männen i dessa fall bara hoppades på att transporten skulle ha med sig godsaker att lägga beslag på.¹¹¹ SS-läkaren Johann Kremer skriver i sin dagbok att SS-männen till och med tävlade mot varandra om att få vara med i dessa utrotningsaktioner i Auschwitz då detta skulle ha inneburit att de fick extra ransoner av vodka, cigaretter, korv och bröd.¹¹² Enligt Broad kunde SS-männen ”[even] *with a smile*” läsa tyska tidningar som 1943 fördömde de nyupptäckta massgravarna i Katyn där ryssarna hade avrättat polska officerare i tusental – för SS-männen var detta enligt Broad en komisk ironi och därför ett tecken på likgiltighet.¹¹³

Att lägervakterna i vissa fall beskrivs som likgiltiga av f.d. lägervakter är problematiskt då det är en osäkerhet kring vad som menas med ”att vara likgiltig”. Betyder likgiltigheten att lägervakterna verkligen inte brydde sig över en fånges öde, att de inte brydde sig om att kvinnor och barn gick en säker död tillmötes eller kan det tänkas att lägervakterna endast *uppfattades* som likgiltiga av sin omgivning då de som Höss menar ”höll masken”, eller som andra f.d. lägervakter söp eller lät kapos utföra det smutsigaste arbetet. En fråga är också varför överlevare och f.d. lägervakter minns de likgiltiga även ifall dessa höll sig i bakgrunden? Kanske uppfattades denna likgiltighet på samma sätt likt sadismen som en typ av omänsklighet som därför berörde och blev ihågkommen? Vad som stämde överens i denna del vad gällde de f.d. lägervakternas och överlevarnas syn på lägervakterna var att synen: frivillighet till deltagandet i Förintelsen, verkar ha varit väldigt problematisk och inte borde likställas med en vilja till deltagandet.

Den ”medlidsamme” lägervakten

Intressant nog framställer sig få f.d. lägervakter sig själva som ”medlidsamma” lägervakter. Frågan är ifall de själva inser att detta bara hade blivit absurt och att de därför försökte gå mer

---

¹¹¹ Broad; Smolen (red) 1978, s. 176.

¹¹² Kremer 1978, s. 214.

¹¹³ Broad; Smolen (red) 1978, s. 181.

diskret tillväga; de nämner istället vissa handlingar som skulle kunna ge sken av att de egentligen var rätt hyggliga.

Rudolf Höss menar i sina memoarer att de fångar som tjänstgjorde i hans hus fick presenter och cigaretter och menar att ingen ska kunna säga att de hade blivit illa behandlade i hans hus.¹¹⁴

Franz Stangl menar att han försökte förbättra situationen för judarna i Treblinka, t.ex. nämner han i intervjun att utöver den vanliga matransonen införskaffade han extramat till arbetsjudarna i Treblinka – vilket förvisso även bekräftas av Franz Suchomel.¹¹⁵

SS-mannen Kurt Franz hävdade under Franz Stangls rättegång att det var p.g.a. *hans* initiativ som judarna lyckades fly från Treblinka under revolten den 2 augusti 1943.¹¹⁶ Ett uttalande som sannerligen överraskar efter en genomgång av källmaterialets åsikter om Kurt Franz då han av samtliga överlevare och f.d. lägervakter som uttalar sig om honom beskrivs som en sadist.

Vidare berättar f.d. SS-mannen Otto Horn att han hade tillhört en av de mer medlidsamma SS-männen i Treblinka då han minns att han hade kunnat tänka sig att låta judar rymma ifall de befann sig på ett arbetskommando utanför lägret.¹¹⁷ Franz Suchomel hävdar själv att han till och med hade gett råd till judar för hur du skulle lyckas rymma från Treblinka innan revolten: ”Några dagar före resningen rådde jag Mazarek och Glazar att rymma, men jag sa att de måste göra det i mindre grupper”. Ett påstående Richard Glazer själv inte alls har ett minne av.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Höss 1996, s. 132.

¹¹⁵ Sereny 2000, s. 186-187.

· Revolten i Treblinka 2 augusti 1943. 600 av de ca 1000 fångarna lyckade fly. De flesta blev infångade och ett år senare fanns endast 40 kvar i livet och friheten.

¹¹⁶ Sereny 2000, s. 266.

¹¹⁷ Sereny 2000, s. 217.

¹¹⁸ Sereny 2000, s. 217-218.

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen var att utefter forskningsöversikten ge ett bidrag till förståelsen av hur offer minns förövare, och hur förövare minns och skildrar sig själva. Detta gjordes genom att ställa de f.d. lägervakternas och överlevarnas syn direkt mot varandra vilket inte verkade ha varit ett tämligen utforskat område, även om det till viss del förekommer mindre jämförelser av Gitta Sereny och Laurence Rees.

Vad gäller de f.d. lägervakterna var källorna begränsade vilket innebar konsekvenser för undersökningen. Källmaterialet beträffande överlevarna var däremot rikt. Det finns möjligheter att även inkludera överlevande romer, homosexuella o.s.v. och utöka undersökningen men detta hade blivit för omfattande i denna studie. Det finns också möjligheter att inkludera synen på kapos, som var lägervakternas mellanhand till lägerfångarna, då dessa tar betydande plats i överlevarnas minnen och benämns åtminstone också av Rudolf Höss och Perry Broad.

Nedan följer en sammanfattning över uppsatsens viktigare resultat och de diskussioner som blev följden av dessa.

Den första delstudien, som belyste de f.d. lägervakternas syn på lägerfångarna, hade uppgiften att illustrera att de f.d. lägervakternas åsikter kunde skilja sig åt, att det inte fanns en enhetlig röst och att detta därför kunde öppna även för den ”omvända” möjligheten, att överlevarna kunde ha en olikartad syn på lägervakterna. En motivering för detta antagande beskrevs i metoddelen. Att de f.d. lägervakternas syn på judarna blev mer personlig i Treblinka än vad som var fallet i Auschwitz var en viktig tolkning för uppsatsens vidareutveckling. Att Höss mer positiva syn på Jehovas vittnen fick ett samband med Jehovas vittnens mer positiva syn på lägervakterna betydde i detta fall att de knappa resultaten från den första frågeställningen blev delvis bekräftade.

Den andra delstudien belyste överlevarnas syn på lägervakterna. Den dominerade synen var, trots att uppsatsen ämnade ge rum åt alternativa uppfattningar, att lägervakterna beskrevs som brutala sadister. Under den andra delen av delstudien stötte vi på överlevare som beskrev lägervakternas behov av att distansera sig från morden genom alkohol eller att gömma sig bakom kapos. Detta kan tolkas som att överlevarna ansåg att lägervakterna egentligen inte ville delta i morden men att de p.g.a. omständigheterna ändå gjorde det av frivillighet. Avslutningsvis diskuterades ”den gode” lägervakten där det illustrerades flertalen teorier om

hur en lägervakts ”vänliga” handling kunde missuppfattas för att överlevaren därefter skulle komma att utveckla en positiv syn gentemot lägervakten. De exempel som belystes var lägervakternas rädsla för domstol och utvecklandet av ett s.k. ”skyddslingssystem”. I denna del förekom det därför hos flertalen överlevare en positiv syn på vissa lägervakter, eller åtminstone i flertalen fall en mindre negativ syn ifall man uppmärksammar synen hos Jehovas vittnen vilket kan förklaras av att de hade en mindre besvärlig fångenskap. En viktig poäng blev att de personliga relationer som blev gällande skedde där lägerfångarna och lägervakterna oftare kom i kontakt med varandra, t.ex. i Treblinka som var mindre än Auschwitz. Detta betyder också att historiska roller inte kan var givna på förhand då en lägervakt hypotetiskt kan bli ihågkommen som sadist av en överlevare men också som en medlidsam av en annan. Det är dock fortfarande problematiskt att tala om de medlidsamma lägervakterna, även ifall de bekräftas av vissa överlevare. Vi ville länge inte beskriva ”den gode” lägervakten då det hade blivit obekvämt i vår syn på oss själva. Sen finns det också de som av personliga skäl inte är förmögna att tänka annat än att *alla* lägervakter måste ha varit ”onda” vilket diskuterades i ett seminarium organiserat av US Holocaust Memorial Museum i samband med publiceringen av Goldhagens *Hitler's Willing Executioners*.

Under den tredje delstudien nådde uppsatsen sitt syfte: de f.d. lägervakterna och överlevarna ställdes mot varandra enligt metoddelens planering. Den sadism överlevarna berättade om under den andra delstudien bekräftades av de f.d. lägervakterna i den första delen av den tredje delstudien men det fanns här tvivel angående ifall t.ex. kommandanten Franz Stangl och Rudolf Höss kunde hållas ansvariga för sadismen i Treblinka och Auschwitz. I den andra delen menade vissa f.d. lägervakter att de i grund och botten tyckte att det som skedde i Auschwitz och Treblinka var hemskt, vilket också hade bekräftats av vissa överlevare, och som återigen ledde till diskussionen kring begreppen ”frivillighet” och ”vilja” som hade fått sin upprinnelse hos Goldhagen i forskningsläget. Perry Broad menade också att det hade funnits en utbredd likgiltighet bland lägervakterna inför utrotningen av judarna i Auschwitz vilket är en diskutabel syn då just ”likgiltigheten” är problematisk. Den tredje delen av denna delstudie belyste i korthet de fall där f.d. lägervakterna gärna tillskrev sig själva som ”den gode” lägervakten. Det var märkbart att de f.d. lägervakter som uttalade sig om sin syn på sig själva och andra lägervakter tenderade att skylla Förintelsens konsekvenser på varandra. Vem var t.ex. ansvarig för sadismen i Auschwitz och Treblinka? Både Höss och Stangl skyller på de odugliga lägervakter de inte hade tillåtelse att avskeda. Perry Broad ger skulden direkt till Höss och Franz Suchomel menar delvis att Stangl faktiskt hade skuld i Treblinkas sadism, detta blev också ett omstritt ämne när det kom till överlevarnas syn. Det

verkar som om det var ett större kliv att erkänna sin skuld till Förintelsen än att erkänna sin delaktighet, även om just erkännandet till sin delaktighet i Förintelsen blev generellt väldigt sällsynt bland f.d. lägervakter.

Minnen i sig är intressanta då de säger en hel del om relationen mellan då- och nutid. I början beskrevs Förintelsens förövare endast som monster, sedan likgiltiga, men det är fortfarande problematiskt att tala om ”den gode” lägervakten. Det är bekvämare att föreställa förövarna i Förintelsen som ”onda” då vi på detta sätt kan distansera oss själva från dem. Sen finns det även fall där det personliga utgör grunden till förutsättningen att Förintelsens förövare inte kan ha varit som oss. Leon Wieseltier, redaktör för veckotidningen ”The new Republic”, som förlorade familjemedlemmar i Förintelsen förutsätter att alla lägervakter måste ha varit onda:

My reason for wishing to think the very worst of the perpetrators of the Holocaust appears on page 273 of Daniel Goldhagens’s book. Near the end of a long table of police battalion actions against Jews, there appears the following information. Under “police Battalion,” the words “Battalion I.” Under “Location,” the word Drogobych. Under ”date,” the year 1943. Under ”Number of Victims,” the number 1000.

The dead of Drogobych included my family. The actions took place in July 1943, in a ravine outside of Drogobych called Bronica. I was raised on the memory of the events of that summer’s day; and until well into high school I thought that the definition of the word “ravine” was “a rural place where people are murdered”. And so, as I say, I would like to believe that the people who killed my family had nothing in common with them, were in no respect like them. I would like also to believe that they did not kill my family casually, or thoughtlessly, or for pretty reasons of psychology or sociology; that they were killing in the name of an idea, and that their idea had an opposite, which was the idea for which my family died; that they killed my family because they were Jews.¹¹⁹

Som nämndes i teoridelen finns det ett problem att använda vittnesskildringar och minnen till att beskriva en ”sann” verklighet av det förflutna. Istället blir frågor som berör förövarnas och offrens syn på sina erfarenheter under lägertiden mer relevanta. Och även frågor kring vad som är värt att minnas och glömmas.

---

¹¹⁹ Wieseltier, Leon i ”The Willing Executioners”/”Ordinary Men” Debate US Holocaust Memorial Museum, Selections from the Symposium, 8 april 1996.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

- Broad, Perry; Kremer, Johann; Höss, Rudolf; Smolen, Kazimierz (red.). *KL Auschwitz seen by the SS*, Oświęcim 1978.
- Förhörsvittnen 6. ”Röster från Ravensbrück”, Lund 1945.
- Förhörsvittne 65. ”Röster från Ravensbrück”, Frostavallen 1945.
- Förhörsvittne 270. ”Röster från Ravensbrück”, Dädesjö 1946.
- Höss, Rudolf. *Rudolf Höss – kommandant i Auschwitz*, Trondheim 1996.
- Rees, Laurence. *Auschwitz – den slutgiltiga lösningen*, Falun 2007.
- Sereny, Gitta. *Vid Avgrunden – från barmhärtighetsmord till folkförintelse*, Stockholm 2000.
- Vrba, Rudolf. *Jag flydde från Auschwitz*, Uddevalla 2007.

Otryckta källor (filmade)

- Lewis, Helen. *USC Shoah foundation*, Sheffield 1998.
- Schnell, Victor. *USC Shoah foundation*, Cary 1997.
- Schoen, Joseph. *USC Shoah foundation*, Vancouver 1998.
- Steinberg, Lillian. *USC Shoah foundation*, Riverdale 1999.
- Tauber, Miriam. *USC Shoah foundation*, New York 2001.
- Weiss, Harry. *USC Shoah foundation*, Sevierville 1998.
- Wagemann, Robert, *USC Shoah foundation*, Fairfield 1998.
- Wohlfahrt, Franz. *USC Shoah foundation*, Toronto 1997.
- Zawacki, Leonard T. *USC Shoah foundation*, Ashland 1997.

Källa: multimedia

- Suchomel, Franz; Lanzmann, Claude. (prod.), *Shoah*. 1985.

Tryckt litteratur

- Arendt, Hannah. *Eichman in Jerusalem – A report on the banality of evil*, 2006 London.
- Browning, Christopher R. *Helt Vanliga Män – Reservbataljon 101 och den slutliga lösningen i Polen*, Falun 1998.
- Czech, Danuta; Iwaszko, Tadeusz; Lasik, Alexander; Piper, Francisek (red.); Swiebocka, Teresas (red.). *Auschwitz – Nazisternas Dödsläger*, Kraków 2003.
- Goldhagen, Daniel J. *Hitler's Willing Executioners – Ordinary Germans and the Holocaust*, New York 1997.
- Hartman, Geoffrey H. *The longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Bloomington 1996.
- Matthäus, Jürgen. "Historiography and the Perpetrators of the Holocaust" i Dan Stones (red.) *The Historiography of the Holocaust*, Houndsmills 2004.
- Milchman, Alan; Rosenberg, Alan; Fjellström, Roger (red); Fruitman, Stephen (red). *Sidor av Förintelsen*, Lund 2000.
- LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore 2007.
- Rees, Laurence. *Auschwitz – den slutgiltiga lösningen*, Falun 2007.
- Sereny, Gitta. *Vid Avgrunden – från barmhärtighetsmord till folkförintelse*, Stockholm 2000.
- Wieseltier, Leon. "The Willing Executioners" / "Ordinary Men" Debate US Holocaust Memorial Museum, Selections from the Symposium, 8 April 1996.
- Wieviorka, Annette. "On Testimony" i Hartman; Geoffrey H. *Holocaust Remembrance – The Shapes of Memory*, Oxford 1994.
- Yahil, Leni. *The Holocaust – The Fate of European Jewry, 1932-1945*, Oxford 1990.

Internet

- <http://www.sobibor.info/confrontation.html>, 2013-12-25
- <http://sv.wikipedia.org/wiki/Treblinka>, 2013-12-25